

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

Катедра „Финанси“

НЕОБСЛУЖВАНИТЕ КРЕДИТИ – ПРИЧИНИ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“

Докторант:

Виолета Николаева Тодорова

Научен ръководител:

гл. ас. д-р Дарина Колева

Научна специалност

05.02.05 – Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка

София, 2025 г.

Дисертационният труд се състои от страници, в т.ч. увод, четири глави, заключение, библиография, списъци на използваните съкращения, на фигурите, таблиците и приложения. В изложението са представени Фигури и таблици. Библиографията съдържа източника (включително учебници, статии, периодични и непериодични публикации, доклади и достъпни в интернет източници), от които на български език ина английски език. Обемът на приложенията е страници. По темата на дисертационния труд са направени публикации.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на Г. от часа в зала..... на Университета за национално и световно стопанство – София (УНСС) на открито заседание на Научното жури, назначено със заповед на ректора на УНСС. Материалите по защитата са на разположение на заинтересуваните лица в сектор „Научни съвети и конкурси“ (дирекция „Наука“) и на интернет страницата на УНСС (www.unwe.bg).

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Обща характеристика на дисертационния труд	4
Обект и предмет на изследването	6
Изследователска теза	6
Цели и задачи на изследването	7
Методология на изследването	8
Структура на дисертационния труд	10
СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	12
СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	18
СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	55
СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	56
ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ.....	57

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящият дисертационен труд представя изследване на причините за увеличаване на необслужваните кредити на бизнеса и на домакинствата в България, възможните последици върху финансовата и икономическата стабилност от твърде големите обеми активи с влошено качество в портфолиото на банките и механизмите за предотвратяване и справяне със състоянията на свръхзадлъжнялост и несъстоятелност. Актуалността на разработената тема се обуславя от нарастващото през годините след Световната финансова криза от 2007-2009 г. внимание от страна на обществеността, научните среди и надзорните органи към броя и обема на необслужваните кредити в баланса на кредитните институции в държави от целия свят. Това е така, тъй като високият дял на необслужваните кредити в банковите баланси може да предизвика сериозни икономически и финансови затруднения.

За да имат големи печалби, банките и финансовите институции трябва да отпускат печеливши кредити, които биват изплащани, като по този начин системата е изложена на нисък кредитен риск. Поддържането на ниско ниво на кредитен риск и рентабилността на финансовите институции зависи от преодоляването на проблеми като неблагоприятен подбор и морален риск, които увеличават вероятността от непогасяване на кредитите (Мишкин, 2013).¹ В условия на нестабилна и непредвидима икономическа среда възможностите за справяне с тези проблеми намаляват. С изключение на четири държави от Централна и Източна Европа (ЦИЕ), във всички останали страни Световната финансова криза от 2007-2009 г. води до увеличаване на обема на необслужваните кредити, което показва, че банковите системи са уязвими на кредитен риск в резултат на външни шокове (Михайлова-Борисова и др., 2024).²

Необслужваните кредити, най-вече неизплатените ипотечни кредити, се посочват и за първоизточник на финансовата криза, разразила се през 2007-2009 г., която предизвиква хаос на финансовите пазари с негативни последици за световната икономика. Образувалият се ценови балон на недвижимо имущество в САЩ е в резултат

¹ Мишкин, Фр.. 2013. *Теория на парите, банковото дело и финансовите пазари*, Изд. „Изток-Запад“, 2014, стр. 257

² Михайлова-Борисова, Г.; Ковачевич, М.; Колева, Д.; Панайотова, Е. и Кирилова, М., 2024. *Икономическата активност и развитието на банковия сектор в Централна и Източна Европа в условията на съвременните кризисни процеси*, Издателски комплекс – УНСС, 2024, стр. 156

не толкова от действията на банките, а по-скоро от провежданата в страната парична и лихвена политика (Площачков, 2018).³

Съществува широк консенсус сред изследователите и учените, че високите стойности на необслужваните заеми имат отрицателно въздействие върху икономиката на съответната страна, тъй като те влияят върху стабилността на баланса и рентабилността на банките и ограничават кредитната им дейност. Необслужваните кредити оказват влияние върху макроикономически показатели като растеж на БВП, безработица и инфлация, а тяхното ускоряване се отразява неблагоприятно върху реалната икономика (Klein, 2013)⁴. Влошеният кредитен портфейл на банките създава проблеми в банковата система и е предпоставка за финансова криза (Messai & Jouini, 2013)⁵.

Големият обем необслужвани заеми създава сериозни пречки пред ефективността на банките и поглъща ценни за тях ресурси под формата на:

- намаляване на нетния лихвен доход;
- увеличаване на разходите за обезценка;
- допълнително капиталово изискване за високорискови претеглени активи;
- по-ниски рейтинги и увеличени разходи за финансиране, което се отразява неблагоприятно върху оценките на капитала;
- намален рисков апетит за нови заеми;
- допълнително време за управление и разходи за обслужване за разрешаване на проблема.

Поради изброените отрицателни ефекти от тяхното натрупване, минимизирането на необслужваните кредити е необходимо, за да бъде постигнато стабилно функциониране на финансовата система, която да гарантира устойчив икономически растеж.

Основните фактори допринасящи за високия дял на необслужваните кредити в портфолиото на банките са неефективното управление на кредитния риск и

³ Площачков, И., 2018. *Ролята на банките при избухването на последната финансова криза от 2008 г. - анализ на управлението на банковия риск*, Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“, УНСС, 2018

⁴ Klein, N. 2013. Non-Performing Loans in CESEE; *Determinants and Impact on Macroeconomic Performance*. IMF Working Papers 13/72

⁵ Messai, A. S., & Jouini, F. (2013). *Micro and Macro Determinants of Non-performing Loans*. International Journal of Economics and Financial Issues, 3(4), 852–860

безотговорното отпускане на заеми. Това включва слаб надзор и управление, агресивни стратегии за кредитиране и придобиване, висока експозиция към сектори, които са силно чувствителни към финансови и икономически кризи (например недвижими имоти) и слаб кредитен контрол. Икономическият спад, нарастващата инфлация и обедняването на населението също могат да доведат до увеличаване на размера на лошите заеми.

След Световната финансова криза чувствителността към проблема с лошите кредити нараства поради страх от свързаните с тях сериозни социални и икономически последици. Опасенията са, че при икономически и финансови турбуленции много фирми и физически лица се сблъскват с ликвидни проблеми и трудности при навременното обслужване на финансовите им задължения. Това може да предизвика голям брой фалити, да влоши финансовото състояние на кредитните институции, да генерира за тях допълнителни разходи, както и да доведе до повишаване на капиталовите изисквания. Историческият опит показва, че справянето с бъдещи финансови кризи изисква цялостен подход за превенция и управление на активите с влошено качество, който трябва да е съгласуван на международно ниво.

Обект и предмет на изследването

Обект на настоящото изследване са необслужваните кредити.

Предмет на изследването е влиянието на определени макроикономически показатели върху динамиката на необслужваните и реструктурирани кредити в България и влиянието на необслужваните и реструктурирани кредити върху икономическия растеж в страната.

Изследователска теза

Неефективното управление на кредитния риск води до натрупване на висок относителен дял на необслужваните кредити в балансите на кредитните институции. Причините за увеличаване на относителния дял на необслужваните кредити в българския банков сектор се определят от съвкупното влияние на банкови, макроикономически и регулаторни фактори. Последиците от високите нива на необслужваните експозиции и тяхното неефективно управление могат да доведат до възникване на банкова и финансова криза, което е предпоставка за генериране на системен риск. Най-ефективният начин за предотвратяване възникването на необслужвани заеми е правилното управление на риска.

От изследователската теза се извеждат следните работни хипотези:

Хипотеза 1: Ефективното управление на кредитния риск оказва съществено влияние върху обема на необслужваните кредити в България.

Хипотеза 2: Динамиката на относителния дял на необслужваните кредити в българския банков сектор зависи от конкретни макроикономически променливи като ръст на кредитирането, ръст на brutния вътрешен продукт, инфлация, лихвен процент, безработица, паричен доход, индекс на цените на жилищата.

Хипотеза 3: Високият относителен дял на необслужвани кредити в българския банков сектор води до намаляване на икономическия растеж в България.

Цели и задачи на изследването

Основната цел на изследването е да се анализират причините за натрупването на необслужвани кредити и последиците от това, както и мерките, които се предприемат за справяне с тях.

За изпълнение на изследователската цел се поставят следните задачи:

1. Да се открият последиците за финансовата и банковата система от натрупването на необслужвани експозиции в портфолиото на банките.
2. Да се направи обстоен преглед на научната литература, изследваща причините за натрупване на необслужвани кредити в банковия сектор в различни държави.
3. Да се анализира ролята на управлението на риска в провежданата от банките кредитна политика, свързаните с това регулаторни изисквания, както и подходите за ефективно управление на кредитния риск.
4. Да се изследва влиянието на конкретни макроикономически показатели върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити в България чрез многофакторен регресионен анализ.
5. Да се изследва влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити в България върху темпа на прираст на БВП на страната чрез еднофакторен регресионен анализ.
6. Да се систематизират начините за предотвратяване на възникването и натрупването на необслужвани експозиции и механизмите за тяхното управление.

Методология на изследването

В настоящия труд е използвано многообразие от научни методи. Те могат да бъдат обобщени по следния начин:

Анализ и синтез – извършен е анализ на последиците от прекомерното натрупване на необслужвани кредити в балансите на кредитните институции, както и на предприетите мерки от регулаторните органи за тяхното редуциране. Изследването синтезира наличните механизми за справяне с лошите заеми до извода, че най-добрият от тях е правилната оценка на риска.

Преглед на литературни източници, касаещи изследваната проблематика.

Графични методи – информацията от изследваната литература и извършените емпирични изследвания е обобщена в таблици, фигури и графики.

Индукция и дедукция – при обобщаването на изводи след отделните глави на дисертационния труд.

Сравнение – при прегледа на литературата относно факторите, влияещи на размера на необслужваните кредити, изследвани в други държави и проследяване на поведението на някои от тези показатели в България.

Хипотетичен метод – чрез формирането на хипотези, които биват доказвани или отхвърляни.

Количествени методи – чрез използване на динамични редове със статистически данни за размера на необслужваните кредити в България и показателите, чието влияние върху тях се изследва.

Иконометричен анализ на факторите, влияещи върху обема на лошите заеми.

Изследването обхваща периода от 2000 г. до 2023 г. Това е период, който включва глобалната икономическа криза от 2007-2009 г., за чиято първопричина са посочвани необслужваните ипотечни кредити в САЩ, както и периода на COVID пандемията 2020-2022 г., когато очакванията на икономистите са за увеличаване на обема на лошите заеми. Това е първото емпирично изследване, което представя влиянието на определени макроикономически променливи върху динамиката на необслужваните кредити в България.

Ограниченията в изследването произтичат от липсата на достатъчно дълги динамични редове с тримесечни данни относно специфични банкови показатели, които биха могли да бъдат включени в регресионния анализ. Липсват и конкретни количествени измерения и статистически редове с показатели, които биха могли да интерпретират въздействието на институционалните фактори, влияещи върху обема на лошите заеми, свързани с изискванията на регулаторната рамка.

В обхвата на изследването са включени единствено необслужваните заеми от балансите на кредитните институции в България. Поради липса на достъпни данни извън анализа попадат кредитите, отпуснати от небанкови финансови институции.

Разработените многофакторни и еднофакторни регресионни анализи са с различен времеви обхват поради разлика в броя на наблюденията на динамичните статистически редове за отделните променливи. При определяне на времевия обхват при всеки един от иконометричните модели са използвани възможно най-дългите динамични редове с еднакъв брой наблюдения в зависимост от включените обяснителни променливи, с цел постигане на максимална изчерпателност на резултатите:

- при многофакторен регресионен анализ на влиянието на ръста на кредитирането, ръста на БВП, инфлацията и лихвения процент върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия – публично достъпни тримесечни данни за всички включени в модела променливи за периода март 2000 г. – март 2023 г., общо 93 наблюдения;
- при многофакторен регресионен анализ на влиянието на ръста на кредитирането, ръста на БВП, инфлацията, лихвения процент, безработицата и ръста на паричния доход върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани потребителски кредити на домакинствата – публично достъпни тримесечни данни за всички включени в модела променливи за периода март 2010 г. – март 2023 г., общо 53 наблюдения;
- при многофакторен регресионен анализ на влиянието на ръста на кредитирането, ръста на БВП, инфлацията, лихвения процент, безработицата, ръста на паричния доход и индекса на цените на жилищата върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани жилищни кредити на домакинствата – публично достъпни тримесечни данни за всички включени

в модела променливи за периода март 2010 г. – март 2023 г., общо 53 наблюдения;

- при еднофакторен регресионен анализ на влиянието на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия и на необслужваните и реструктурирани потребителски кредити върху ръста на БВП - публично достъпни тримесечни данни за всички включени в моделите променливи за периода март 1996 г. - март 2023 г. – общо 109 наблюдения.

Структура на дисертационния труд

Дисертацията е структурирана в четири глави.

Глава Първа започва с дефиниция на необслужваните кредити. Направен е анализ на ползите от кредитирането за икономическия растеж и за повишаване благосъстоянието на обществото. Чрез стимулиране на кредитирането се цели ускоряване на растежа, но прекомерното кредитиране, съпроводено с некачествено управление на риска, може да доведе до сериозни неравновесия както за националната, така и за световната икономика. Направен е преглед на литературата относно факторите, които биха могли да окажат влияние върху динамиката на необслужваните кредити. Представени са неблагоприятните последици върху икономическата и финансовата стабилност от високия дял необслужвани кредити в балансите на кредитните институции.

Глава Втора анализира регулаторната рамка за оценка на банковите рискове и тяхното управление. Коефициентът на необслужвани кредити е индикатор за измерване на риска в банковия сектор. Изследвана е ролята на управлението на риска в провежданата от банките кредитна политика, свързаните с това регулаторни изисквания, подходите за оценка на риска, необходимостта от коректно начисляване на провизии във връзка с очаквани бъдещи загуби по кредитите и изискванията за коректно счетоводно отчитане на необслужваните кредити.

Глава Трета представлява емпиричната част на дисертационния труд. Представени са данни за относителния дял на необслужваните кредити в България. Чрез иконометричен анализ са изследвани факторите, влияещи върху относителния дял на необслужваните кредити в България и влиянието на необслужваните кредити върху

икономическия растеж. Многофакторният регресионен анализ на показателите, влияещи върху необслужваните кредити в България, е приложен към три групи променливи: фактори, влияещи върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия, на потребителските кредити, и на жилищните кредити на домакинствата. Чрез еднофакторен регресионен анализ е изследвано влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити върху темпа на прираст на БВП за два вида кредити - на нефинансовите предприятия и на потребителските кредити. В иконометричните анализи са използвани динамични редове с тримесечни статистически данни на БНБ и на НСИ. Иконометричните изследвания са изготвени чрез иконометричен софтуер E-views 12.

В Глава Четвърта са описани методите за справяне с лошите заеми. Подробно са систематизирани и анализирани т. нар. превантивни и последващи мерки. Превантивните мерки за предотвратяване на възникването на необслужвани кредити са много по-важни от последващите. Те се изразяват в правилна оценка и управление на риска, както и в повишаване на финансовата грамотност на населението. Последващите мерки включват механизми за управление на активи с влошено качество, развитие на вторични пазари на необслужвани кредити, отписване и реструктуриране на необслужваните кредити, подобряване и уеднаквяване на рамката на несъстоятелността на международно ниво.

Основните изводи от изследването са обобщени в заключението.

Списъкът на използваните литературни източници и приложенията се намират в края на дисертационния труд.

Списък на използваните съкращения	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Списък на таблиците	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Списък на фигурите	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
УВОД	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
ГЛАВА ПЪРВА. Необслужваните кредити – същност, фактори за тяхното проявление и последици за икономическата и финансовата система.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
1.1. Дефиниция на необслужваните кредити	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
1.2. Възможности и заплахи при кредитирането.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
1.3. Анализ на факторите, определящи динамиката на необслужваните кредити.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
1.4. Отражение на високия дял необслужвани кредити върху икономическата и финансовата стабилност.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Изводи от Глава първа	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
ГЛАВА ВТОРА – Анализ на регулаторната рамка за оценка на банковите рискове и тяхното управление.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
2.1. Кредитна политика на банките. Банков риск. Кредитен риск.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
2.2.1. Регулации на Базелския комитет по банков надзор.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
2.2.2 Капиталови буфери.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
2.2.3. Подходи за оценка на риска.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
2.4. Провизии и покритие на необслужваните кредити.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.

2.5. Счетоводно отчитане на необслужваните кредити. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Изводи от Глава втора **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

ГЛАВА ТРЕТА - Емпирично изследване на факторите, влияещи върху размера на необслужваните кредити в България и на влиянието на необслужваните кредити върху икономическия растеж. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.1. Динамика на дела на необслужваните кредити в българския банков сектор. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.2. Описание на иконометричния модел. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.3. Графичен анализ на използваните променливи. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.4. Влияние на избраните обяснителни променливи върху обема на необслужваните кредити – преглед на литературата. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.5. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.6. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани потребителски кредити в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.7. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на необслужваните и реструктурирани жилищни кредити в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

3.8. Емпиричен анализ на влиянието на необслужваните кредити в България върху икономическия растеж на страната. Еднофакторен регресионен анализ. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Изводи от Глава трета **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА – Превантивни и последващи мерки за управление на необслужваните кредити. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

4.1. Превантивни мерки за ограничаване на обема на необслужваните кредити. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

4.1.2. Провеждане на политика на национално ниво за подобряване на финансовата грамотност на населението.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.2. Последващи мерки за ограничаване на обема на необслужваните кредити, след достигане до просрочие.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.2.1. Мерки за справяне с необслужваните кредити на международно ниво и на ниво ЕС.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.2.2. Насоки на Европейския банков орган за управление на необслужвани и преструктурирани експозиции.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.2.3. Подобряване рамката на несъстоятелността.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.3. Вторични пазари за необслужвани кредити.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.3.1. Директна продажба на необслужвани кредити на компании за управление на активи (Asset Management companies/AMCs).	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.3.2. Секюритизация на активи.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.3.3. Кредитен суап.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
4.4. Ролята на сенчестото банкиране.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Изводи от Глава четвърта.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
БИБЛИОГРАФИЯ.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Приложение 2.1. Дългосрочна и краткосрочна рейтингова скала на S&P Global Ratings.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Приложение 2.2. Дългосрочна и краткосрочна рейтингова скала на Moody's.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Приложение 2.3. Рейтинги на Fitch по подразбиране на емитента и за жизнеспособност на финансовите институции.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Приложение 3.1. Проверка за сезонност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на	

необслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.2. Проверка за стационарност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на обслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.3. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България, извършен с диференцирани стойности, след изчисляване на първи разлики на използваните променливи..... **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.4. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България, извършен с първични данни.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.5. Проверка за сезонност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.6. Проверка за стационарност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.7. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити в България, извършен с диференцирани стойности.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.8. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити в България, извършен с първични данни. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.9. Проверка за сезонност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на

необслужваните и преструктурирани жилищни кредити в България.....**Грешка!**

Показалецът не е дефиниран.

Приложение 3.10. Проверка за стационарност на динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху обема на обслужваните и преструктурирани жилищни кредити в България.....**Грешка!**

Показалецът не е дефиниран.

Приложение 3.11. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани жилищни кредити в България, извършен с диференцирани стойности.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.12. Многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани жилищни кредити в България, извършен с първични данни.....**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.13. Еднофакторен регресионен анализ на влиянието относителния дял на обслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия върху темпа на прираст на БВП в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.14. Еднофакторен регресионен анализ на влиянието на относителния дял на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити върху темпа на растеж на БВП в България.....**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.16. Динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани кредити на нефинансовите предприятия в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.17. Динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани потребителски кредити в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.18. Динамични редове с данни, използвани при многофакторен регресионен анализ на факторите, влияещи върху относителния дял на обслужваните и преструктурирани жилищни кредити в България.**Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.19. Динамични редове с данни, използвани при еднофакторен регресионен анализ на влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия върху темпа на прираст на БВП в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

Приложение 3.20. Динамични редове с данни, използвани при еднофакторен регресионен анализ на влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани потребителски кредити върху темпа на прираст на БВП в България. **Грешка! Показалецът не е дефиниран.**

ГЛАВА ПЪРВА. Необслужваните кредити – същност, фактори за тяхното проявление и последици за икономическата и финансовата система.

Първа глава представя основните дефиниции на понятието “необслужван кредит” и анализира влиянието на кредитирането върху икономическия растеж. Достъпът до кредит е разгледан като инструмент за подобряване на икономическото благосъстояние, който обаче трябва да се използва в съчетание с разумни практики при кредитиране. Неконтролираният достъп до кредити на фирми и граждани може да превърне голяма част от тези кредити в необслужвани и да доведе до въвличане в дългова спирала. Ето защо кредитирането като фактор за икономически растеж следва да бъде разглеждано в съчетание с други показатели, влияещи върху развитието на икономиката, които участват при изчисляването на кредитния риск. Анализът очертава три групи фактори, влияещи върху динамиката на необслужваните кредити - специфични банкови показатели, макроикономически показатели и регулаторни изисквания относно капиталовата адекватност и оценката на кредитния риск.

Характеристика и дефиниция на необслужваните кредити

Необслужван е този кредит, при който има забавено погасяване, или който няма вероятност да бъде погасен без продажба на обезпечението, независимо от просрочената сума или броя на дните на просрочие⁶. Кредит става необслужван, когато са налице признаци, че има вероятност кредитополучателят да не го изплати, или когато са минали над 90 дни без той да погаси договорените вноски.⁷ Обикновено периодът на неизпълнение е от 90 дни или 180 дни. Заемите, отпускани от търговските банки, се считат за необслужвани, ако кредитополучателят е просрочил плащането с повече от 90 дни. Международният валутен фонд (МВФ) счита заемите, които са с по-малко от 90 дни просрочие за необслужвани, ако има голяма несигурност относно бъдещите плащания по тях⁸.

⁶ Регламент за изпълнение (ЕС) 2015/227 на Комисията, § 145

⁷ Европейска централна банка 2021. Какво представляват необслужваните кредити?, ECB, 2021, достъпно на: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/banking-supervision-explained/html/npl.bg.html>

⁸ International Monetary Fund. 2019. “Financial Soundness Indicators Compilation Guide.” International Monetary Fund, Washington, DC, стр. 192

Възможности и заплахи при кредитирането.

Ползите от кредитирането за икономическия растеж са доказани в редица научни изследвания (Стефанова, 93; Armeanu et. al, 2015; Moroşan et. al, 2017, Hacievliyagil & Eksi, 2019).⁹ Достъпът до кредитиране е от основно значение за благосъстоянието на много граждани и за ефективното управление на икономиката на страни с високи и ниски доходи на населението.

Банковият кредитен канал е трансмисионен механизъм на паричната политика, чрез който нарастването на броя и обема на отпусканите кредити води до нарастване на инвестициите и на потребителските разходи. Той действа посредством експанзионистичната парична политика на ЕЦБ, при която чрез увеличаването на банковите резерви и достъпа до ликвидност се увеличава количеството на отпусканите от банките кредити. Тъй като има много фирми и физически лица, чиято дейност е възможна само при наличието на изтеглен банков кредит, с който да финансират дейността си, нарастването на броя и обема на отпусканите кредити предизвиква нарастване на инвестициите и на потребителските разходи.

Концепцията за правото на достъп до кредит дори и на най-бедните слоеве от обществото с цел подобряване на благосъстоянието на всички граждани е подробно развита от нобеловия лауреат, бангладешки банкер и учен-икономист, Мухамад Юнус.¹⁰ Според него, ако достъпът до кредити е пряк инструмент за икономическо развитие, намаляване на бедността и подобряване благосъстоянието на всички граждани, тогава е морално необходимо да се установи правото на достъп до кредит на всеки.

Съществуват аргументи, подкрепящи и противопоставящи се на концепцията за правото на кредит. Въпреки че е общоприето, че достъпът до финансови услуги може да осигури изход от бедността, предоставянето на универсално право до кредитиране за всички може да предизвика обратен ефект на свръхзадлъжнялост и злоупотребяващи финансови практики от страна на заемодателите (Hudon, 2009).¹¹ Това е възможно

⁹ Стефанова, П., 1993. *Кога може да се иска кредит?* Финанси на фирмата, 6 (1993), стр. 25-27; Armeanu, D.; Pascal, C.; Poanta, D.; Doia, C., 2015. *The credit impact on the economic growth*, Theoretical and Applied Economics, Volume XXII (2015), No. 1(602); Moroşan, G., Condratov, I., Sofian, A.T., 2017. *The credit influence on the economic growth in Romania.*, USV Annals of Economics & Public Administration. 2017, Vol. 17 Issue 1, стр. 118-128; Hacievliyagil, N., Eksi, I. H., 2019. *A Micro Based Study on Bank Credit and Economic Growth: Manufacturing Sub-sectors Analysis*, [South East European Journal of Economics and Business](#), June 2019, v. 14, iss. 1, стр. 72-91

¹⁰ Nobel Peace Prize, 2006. Muhammad Yunus, Facts, он-лайн, достъпно на: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2006/yunus/facts/>

¹¹ Hudon, M., 2009. *Should Access to Credit Be a Right?*, Journal of Business Ethics, Vol. 84, No. 1 (Jan., 2009)

поради несъвършенството на кредитните пазари в днешния развиващ се свят. Бедните кредитополучатели имат ограничени способности да осъзнават и предвиждат риска, което повишава вероятността за допълнително влошаване на тяхното финансово състояние. Кредитите са подходящи само в случаите, когато едно микропредприятие е вече печелившо и може да си позволи риска да изтегли заем за разширяване на бизнеса. Ако кредитът не се управлява внимателно, ефектът от кредитирането може да е отрицателен както за кредитополучателите, така и за кредиторите. Има случаи на отпуснати заеми, които въвличат длъжници с недостатъчни и/или нередовни парични постъпления в дългова спирала.

Освен внимателното управление на кредитния риск, от съществено значение е и правилната преценка на факторите, влияещи върху кредитирането в краткосрочен и дългосрочен аспект. Пример за фактор с текущо влияние е моментната икономическа обстановка, която може да стимулира или да ограничи поемането на нови задължения. Фактори, влияещи в дългосрочен план, са: трайната политика на поддържане на ниски нива на лихвените проценти, конкуренцията между банките, високата ликвидност в банковата система и състоянието на качеството на активите на банките.

Анализ на факторите, определящи динамиката на необслужваните кредити

Поддържането на безопасно ниво на лоши заеми е от ключово значение за оцеляването на банките. След Световната финансова криза детерминантите, определящи размера на необслужваните кредити са обект на особен интерес от страна на научната общност. Съществуват редица публикации, разискващи проблема с лошите заеми, качеството на кредитното портфолио и стабилността на банките.

Факторите, влияещи на необслужваните кредити могат да бъдат обединени в различни категории. На първо място могат да бъдат обособени специфичните банкови фактори – общият брой и размер на отпуснатите заеми, кредитната политика на банката, възвръщаемост на активите (Return of assets), възвръщаемост на капитала (Return of equity), съотношението депозити/активи и др. Друга група са макроикономическите показатели като размер и реален ръст на брутния вътрешен продукт, лихвени проценти, безработица и др. Особено важна е третата група фактори, свързана с регулаторните изисквания за капиталова адекватност и оценка на кредитния риск. Към настоящия момент, въпреки големия брой публикации по темата, липсва единен подход за изследване на факторите, влияещи на търсенето, на предлагането на кредити и на размера на необслужваните кредити.

Почти има консенсус по отношение на отрицателния ефект от ръста на реалния БВП върху неизплатените кредити – при по-висок ръст на БВП се наблюдават по-малко лоши кредити и обратно. При забавяне на икономиката се наблюдава покачване на безработицата, а оттам и увеличаване на лошите заеми. Мненията за влиянието на инфлацията и лихвените проценти са противоречиви. Някои изследователи посочват, че по-високата инфлация има отрицателен ефект върху кредиторите и повишава нивото на кредитен риск, а оттам и лошите заеми. Инфлацията може да увеличи търсенето на заеми, тъй като води до преразпределяне на богатството от кредитор към длъжник, но може да повлияе и с отрицателен знак, тъй като покачването на цените намалява располагаемия доход на домакинствата и нетния паричен поток на фирмите. По-високите доходи предполагат по-малко неизплатени задължения, а високите нива на безработица – повече.

Beck, Jakubík и Petr (2013)¹² проучват данни за 75 развити и развиващи се страни, и установяват, че растежът на реалния БВП, цените на акциите, обменният курс и лихвеният процент по кредита имат статистически значимо влияние върху обема на необслужваните кредити. Техният иконометричен анализ предполага, че растежът на реалния БВП е основният двигател на размера на лошите заеми. Следователно забавянето на глобалната икономика е най-важният риск за качеството на банковите активи.

Mileris (2014)¹³ изследва макроикономическите фактори, влияещи на необслужваните заеми в търговските банки, и стига до заключението, че на първо място, размерът на необслужваните кредити зависи от способността на банката да прецени кредитния риск на кандидатите за отпускане на кредит, който обикновено се измерва чрез вероятността от неплатежоспособност и размера на загубата при изпадане в неплатежоспособност.

Изследване на Golitsis, Fassas, и Lyutakova (2019)¹⁴ проучва факторите, влияещи на кредитния риск конкретно за българския банков сектор. Резултатите им показват, че размерът на необслужваните кредити в България се влияе едновременно от специфични

¹² Beck, R.; Jakubik, P. and Piloju, A.; 2013. *Non-Performing Loans: What Matters in Addition to the Economic Cycle?*, European Central Bank (ECB), Working Paper No. 1515

¹³ Mileris, R., 2014. *Macroeconomic factors of non-performing loans in commercial banks*, Economics. 2014, Vol. 93 Issue 1, стр. 22-39

¹⁴ Golitsis, P.; Fassas, A. and Lyutakova, A., 2019. *Credit Risk Determinants: Evidence from the Bulgarian Banking System*, Risk Market Journals Bulletin of Applied Economics, 2019, 6(1), стр. 41-64

банкови, институционални и макроикономически показатели. Авторите използват месечни и тримесечни данни за макропроменливи за периода януари 2001 г.-декември 2015 г., обхващайки времеви интервал преди и след присъединяването на България към ЕС, както и кризата през 2009 г. Според тях това е първото изследване на българската банкова система, което тества и потвърждава значимостта на следните променливи по отношение на кредитния риск: задлъжнялостта на домакинствата, индексът на потребителско доверие, индексът на бизнес доверие, международните капиталови потоци, обема на отпуснатите заеми, индустриалната категоризация, дългосрочната конвергенция, корпоративната задлъжнялост, продажбите на дребно на стоки и услуги и печалбата на фирмите. В допълнение, анализът потвърждава съществуващи изводи от емпиричната литература относно значимостта на влиянието на фактори като съотношението отпуснати заеми/активи, съотношението кредит/БВП, строителния индекс, SOFIX, паричния мултипликатор M2, индекса на индустриалното производство, реалния валутен курс, нарастването на заемите и инфлацията и незначителността на растежа на БВП. Емпиричните резултати от направения векторен авторегресионен анализ показват, че в България потреблението и инвестициите не влияят на кредитния риск, а печалбата на банките, средната месечна заплата и тримесечният Euribor са статистически значими променливи, определящи кредитния риск.

Отражение на високия дял необслужвани кредити върху икономическата и финансовата стабилност.

Изследователите посочват нарастващия брой необслужвани заеми в портфейла на банките като основен фактор за възникване на финансова криза. Сред тях има широк консенсус, че големият размер на необслужваните кредити има отрицателно въздействие върху икономиката на държавите, тъй като влияе върху стабилността и рентабилността на банките и ограничава дейностите по банково кредитиране.

Необслужваните кредити са причина за възникване на световната финансова кризата от 2007-2009 г., която започва след разпадането през 2008 г. на Лемън Брадърс, американска инвестиционна банка, и се разпространява по света, превръщайки се в най-тежкия икономически срив след Голямата депресия през 30-те години на XIX в. Вследствие на кризата се наблюдава свиване на икономиката в страни по целия свят. Много банки и бизнес компании търпят сериозни загуби на фондовите пазари. Като първоизточник на финансовата криза анализаторите определят необслужваните заеми, и

най-вече неизплатените ипотечни кредити в САЩ, които предизвикват хаос на финансовите пазари с негативни последици за световната икономика.

Фалитът на Лемън Брадърс в резултат на лошо управляван кредитен риск е типичен пример как колапсът на някоя от „твърде големите, за да фалират“ институции може да доведе до възникване на системен риск, водещ до икономическа криза (Трифенова и Кънева, 2016).¹⁵ Системният риск е възможността събитие на ниво компания да предизвика сериозна нестабилност или да срина цяла индустрия или икономика. Той може да възникне вследствие на недалновидни решения на властите, например в сферата на паричната политика, но може и да се появи в резултат на лоши финансови показатели на определена организация. С цел превенция на системния риск са създадени Базелските споразумения, създаващи международни финансови регулации, фокусирани върху индивидуалните компоненти на финансовата система, а не върху нейната цялост.

Глобалната финансова криза обхваща най-вече кредитирането и засяга финансирането на икономиката, реалния сектор и финансовото състояние на институциите (Казанджиева-Йорданова, 2017).¹⁶ Конкретните ѝ проявления се изразяват в свиване на кредитирането, срив на финансовите пазари, ликвидни проблеми за финансовите институции, обезценка на активите, нестабилност на валутните пазари, намаляване на доверието в банковата система и преосмисляне на нейните функции, увеличаване на държавния дълг, поради осигурена държавна подкрепа за финансови институции, които са твърде големи, за да фалират.

Влиянието на кризата в България се проявява чрез забавяне на растежа и стагнация на потребителското кредитиране (Василева, 2018).¹⁷ Във връзка с икономическото възстановяване, предмет на дискусия е темата за недостатъчното кредитиране на фирмите и домакинствата и подновяване на кредитирането на икономиката в подкрепа на растежа. Твърде високите темпове на кредитиране обаче водят до нарастване на кредитния риск в банковия сектор и може да доведат до значително увеличаване на задлъжнялостта на фирми и домакинства. Ускоряването на

¹⁵ Трифенова, С. и Кънева, А., 2016. *Развитие на банковата система в България през периода 2007 – 2015 г. Влияние на световните кризисни процеси*, Икономически и социални алтернативи, брой 2, 2016

¹⁶ Казанджиева-Йорданова, И., 2017. *Доктрината "Too Big to Fail"*, Издателство „Изток-Запад, 2017, стр. 13

¹⁷ Василева, В., 2018. *Банково потребителско кредитиране*: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен "доктор", УНСС, 2018

растежа е свързано не само с достъпа до кредитиране. То зависи и от поведението на домакинствата и способността им да осигурят финансиране в бъдеще за тяхното потребление и инвестиции.

Банковото кредитиране е фактор, стимулиращ потреблението и икономическия растеж, но то може да бъде съпроводено и с натрупване на съществени рискове, чието овладяване е важно с цел запазване на икономическа и финансова стабилност. Поради тази причина, след кризата от 2007-2009 г. се въвежда нова регулаторна рамка за надзор и контрол над кредитните институции, с цел ефективно управление на риска и избягване на бъдещи фалити във финансовия сектор за сметка на данъкоплатците.

Необслужваните кредити и тяхното прекомерно натрупване в балансите затрудняват икономическата дейност на всяка една банка. През 2015 г. МВФ посочва, че банки, които имат високи нива на такива кредити имат по-ниска способност да кредитират реалната икономика (Aiyar, Sh. et al., 2015)¹⁸. Това се случва поради три основни причини, които са следствие от ескалиращия обем лоши заеми:

1. Понижена доходност – наличието на високи нива на необслужваните кредити предполага по-малък нетен оперативен доход за банката. За намаляването на печалбите допринасят допълнителните значителни по размер разходи за мониторинг и управление на тяхното портфолио, изискващо наличие на служители със строго профилирана експертиза, притежаващи специфични умения и подход.
2. По-високи капиталови изисквания за банките - необслужваните кредити представляват високорискови активи. Това означава, че имат по-големи рискови тегла, в резултат на което са необходими по-високи капиталови изисквания.
3. По-високи разходи за финансиране – банките, които държат големи количества рискови активи, каквито са необслужваните кредити се превръщат в нежелан партньор за останалите банки и инвеститори в резултат на което имат по-ограничен достъп до външно финансиране или се финансират при завишени цени.

Направеният до момента анализ показва, че макар чрез увеличението на кредитирането да се цели стимулиране на икономически растеж, то може да доведе до прегряване на икономиката. Свърхкредитирането съпровождано с недобре премерен

¹⁸ Aiyar, Sh. et al., 2015. *A Strategy for Resolving Europe's Problem Loans*, IMF Staff Discussion Note, International Monetary Fund, 2015, достъпно на: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1519.pdf>

кредитен риск крие съществени опасности за националните и световната икономики. Необходимо е прилагането на балансиран подход по отношение на намаляването, разпределянето и споделянето на риска с оглед запазване устойчивостта на финансовите системи и на икономическото развитие.

Въз основа на анализа в Глава Първа са направени следните изводи:

- Широкият достъп до кредитиране е от ключово значение за създаването на доходи и изход от бедността, но може да предизвика обратен ефект на свръхзадлъжнялост, тъй като не всички кредитоискатели могат да предвидят риска от фалит.
- Кредитирането е от определящо значение за благосъстоянието на обществото и за икономическия растеж, но прекалено рисковото кредитиране може да доведе до спад на растежа.
- Нивото на кредитния риск в българския банков сектор се отчита от търговските банки, които осъществяват кредитирането.
- Успешното функциониране на кредитните институции изисква те да преценяват правилно кредитния риск и да поддържат ниски нива на необслужвани кредити в балансите си. Прекомерното натрупване на необслужвани кредити води до понижена доходност за банките, по-високи капиталови изисквания към тях и по-високи разходи за финансиране.
- Факторите, влияещи върху динамиката на необслужваните кредити, могат да бъдат банкови, макроикономически или регулаторни.
- Големият дял на необслужвани кредити в портфейлите на банките е предпоставка за възникване на финансова криза.
- Необходимостта от стабилизиране на финансовите пазари по време на криза води до предприемане на неконвенционални мерки, като понижаване на лихвените проценти до минимално или нулево ниво.

ГЛАВА ВТОРА – Анализ на регулаторната рамка за оценка на банковите рискове и тяхното управление.

Добре функциониращата банкова система е гръбнакът на икономическата стабилност. Успешното представяне на банковия сектор се влияе от нивото на необслужваните кредити. Неправилната оценка на риска при кредитирането води до натрупване на необслужвани кредити в балансите на банките. Липсата на адекватна преценка за нивото на риска в банковия сектор и последствията от това, изразяващи се във възникване на финансова криза, водят до необходимостта от въвеждане на регулации, които следва да бъдат спазвани от кредитните институции. Базелският комитет по банков надзор въвежда цялостен подход за управление на рисковете в банките, включващ идентифициране, оценка, наблюдение и контрол.

Глава втора проследява развитието на регулаторните изисквания през годините, както и причините, довели до тяхното допълване и надграждане. Първоначалният вариант на регулациите (Базел I), съсредоточен върху превенция от възникване на кредитен риск, се оказва недостатъчен за преценка на общия риск в банковата система. Ревизираното споразумение Базел II включва покритие с регулаторен капитал на операционния риск и пазарния риск, в допълнение към кредитния риск, и акцентира върху използването на вътрешни модели за оценка на риска от страна на кредитните институции. Финансовата криза от 2007-2009 г., за чийто първоизточник са сочени необслужваните ипотечни кредити, доказва необходимостта от въвеждане на още по-строги регулации с цел установяване на финансова и икономическа стабилност. Реформите на Базел III целят подобряване възможностите за справяне с риска чрез увеличаване на качеството на регулаторния капитал, въвеждане на капиталови буфери, определяне на минимално изискване за съотношението на ливъридж и ограничаване на ликвидния риск.

Една от поуките, извлечени от финансовата криза, е, че надзорните органи и инвеститорите не винаги могат да разберат и сравнят информацията за кредитната категоризация, представена във финансовите отчети на банките. Използването на различни методологии за оценка на риска и липсата на единен стандарт при счетоводното отчитане на необслужваните кредити увеличава несигурността в разгара на кризата. Новият международен счетоводен стандарт МСФО 9 Финансови инструменти, който влиза в сила от 01.01.2018г., въвежда нови правила при счетоводното

отчитане на кредитите в допълнение на надзорните банкови регулации с цел отразяване на актуалната стойност на обслужваните и необслужваните кредити.

Кредитна политика на банките. Банков риск. Кредитен риск.

Банките са кредитни институции и кредитирането е тяхна основна дейност. Това предопределя значимостта на кредитната политика за цялостната банкова политика, както по отношение на самите банки, така и по отношение на националната икономика. Основен фактор, регулиращ банковата кредитна дейност, е поеманият риск от възможността кредитополучателите да не успеят да върнат предоставените им кредити в определения срок. Това може сериозно да засегне ликвидността на банките, тяхната капиталова адекватност и капацитета им да отпускат нови кредити. Ефективната кредитна политика изисква оползотворяване на кредитните ресурси при минимален риск.

Основните цели, които търговските банки се опитват да постигнат чрез провежданата от тях кредитна политика, могат да бъдат обобщени както следва:

- защита на материалните им интереси чрез постигане на стабилен положителен финансов резултат;
- цялостно развитие на икономиката и на отраслите със стратегическо значение;
- стабилност на покупателната сила на паричната единица.

Реализирането на тези цели зависи от множество характерни и външни за банковата система фактори, създаващи висока степен на риск. Осигуряването на финансови услуги от банките е свързано с поемането на множество рискове – кредитен, лихвен, ликвиден, ценови, валутен, трансакционен, стратегически, репутационен, операционен и др. (Трифенова, 2015).¹⁹ Банките, опериращи на международни пазари, са подложени и на държавен риск. За да се избегнат погрешни решения от страна на банковия мениджмънт, тези рискове трябва да бъдат точно оценени. Сложността на управлението на рисковете в банковия сектор произтича от тяхното многообразие и широк обхват.

Най-значимият риск, пред който са изправени банките, е *кредитният риск*, тъй като кредитирането е тяхна основна дейност. Той има най-голямо значение за генерирането на загуби в банковата сфера. Кредитният риск настъпва в резултат на нежелание или невъзможност от страна на кредитополучателя да обслужва изцяло или частично

¹⁹ Трифенова, С., 2015. *Управление на риска в банката*, Изд. Тракия М, 2015

задължението си чрез неплащане на вноски по главница и лихва, съгласно сключения с банката договор. Настъпването му се свързва с икономически загуби в резултат на непогасяване на вноските, пропуснати ползи за банката поради неуспешна реализация на кредитната сделка, извършване на трансакционни, оперативни и други разходи поради опити за доброволното или принудително събиране на задължението.

Управлението на кредитния риск е изключително важно, тъй като той си взаимодейства с останалите банкови дейности и рискове. В резултат на завишени стойности на кредитния риск може да се стигне до влошаване на ликвидността на банката (т.е. да се увеличи ликвидния риск), като причината за това е спиране на входящите парични потоци от вноските, получавани по главници и лихви, което от своя страна би затруднило банката да обслужва своите изходящи парични потоци (теглени по сметки и депозити, междубанкови преводи и др.). Кредитният риск има пряко отношение и към капиталовата адекватност на банките. Несъбраните дължими по кредити суми от лихва и главница оказват отрицателен ефект върху печалбата на банката, което влошава капиталовата ѝ база и намалява капиталовата ѝ адекватност.

Регулации на Базелския комитет по банков надзор

Базелският комитет по банков надзор въвежда изискване за банките за управление на рисковете, включващо идентифициране, оценка, наблюдение и контрол. Съгласно регулациите на Комитета, собственият капитал на банката служи като буфер за покриване на нейни потенциални загуби. Поради тази причина поемането на непремерени рискове увеличава вероятността от потенциални загуби за акционерите – намалени дивиденди или липса на такива, дори загуба на внесен капитал.

Първото Базелско капиталово споразумение от 1988 г., известно като Базел I, поставя фокус на капиталовите изисквания върху защитата на банките срещу кредитен риск. Съгласно Базел I, коефициентът на минимална капиталова адекватност (Capital Adequacy Ratio/CAR), представляващ процента на регулаторния капитал на банката към нейните рисково претеглени активи, е определен на 8%. На фона на съсредоточаването на регулаторните изисквания на Базел I върху изчисляването на кредитния риск се откроява необходимостта от преценка и на други важни рискове като операционен, ликвиден, стратегически, пазарен. Базел II - напълно ревизираното капиталово споразумение, влиза в сила през 2004 г., като запазва ключови елементи от споразумението от 1988 г. В него в по-висока степен банките използват вътрешните модели за оценка на риска при изчисленията на регулаторния капитал. Разширява се обхватът на самия регулаторен

капитал, който включва вече и покритие за операционен риск и пазарен риск, в допълнение към кредитния риск. Съотношението на капиталовата база към рисково претеглените активи се запазва на 8%, но величината на собствения капитал включва покритие и на трите вида рискове: кредитен, пазарен и операционен. Базел II е стандартът, който въвежда два варианта за изчисляване на кредитния риск - стандартизиран подход (Standardized approach/SA) и подход, базирани на вътрешни рейтинги (Internal Rating Based/IRB). Стандартизираният подход е заимстван от Базел I за категоризиране на банковите активи според техния риск и след това претеглянето им с помощта на фиксирани тегла. Калибрирането на риска обаче се базира на оценките на агенциите за кредитен рейтинг. Вътрешно-рейтинговите подходи измерват кредитния риск с помощта на сложни формули, базирани на въведени параметри на риска, определени вътрешно от банките. По този начин банките се ориентират към саморегулация на поетите от тях рискове.

Макар и подобрен Базел II се оказва недостатъчно адекватен по отношение на справянето със съществуващите икономически и финансови рискове, особено в контекста на развилата се през 2007-2009 г. световна финансова криза. В отговор Базелският комитет въвежда споразумението Базел III – финансови реформи, надграждащи съществуващите до момента надзорни регулации на Комитета с цел засилване на регулирането, надзора и управлението на риска. Той е ориентиран към преодоляването на редица недостатъци в предкризисната регулаторна рамка и предоставя основи за функциониране на устойчива банкова система, която да ограничи натрупването на системен риск. Новият стандарт Базел III:

- увеличава капиталовите изисквания при базовия собствен капитал от първи ред (Стълб I) – съотношението на базовият собствен капитал от първи ред спрямо рисково претеглените активи се повишава на 4,5 %, (2% при Базел II), общото съотношение на капитала от първи ред става 6% (4% при Базел II);
- повишава изисквания към управлението на риска – чрез увеличаване на броя на рисковите тегла и увеличени капиталови изисквания за повечето видове експозиции;
- въвежда нови капиталови буфери: 1) допълнителен буфер за запазване на капитала, който може да бъде изтеглен в периоди на финансов стрес (предпазен капиталов буфер) и 2) антицикличен капиталов буфер, предназначен да отговори на опасенията, че съществуващите капиталови изисквания са проциклични;

- Въвежда ново съотношение на ливъридж, което има за цел да намали риска от натрупване на прекомерен ливъридж на ниво банка, както и на системно ниво. Коефициентът на ливъридж става минимум 3%, измерен спрямо brutния (а не рисково претегления) баланс на банката – т.е. банките трябва да разполагат с минимум 3% от активите си;
- Въвежда два нови коефициента на ликвидност, предназначени да насърчават краткосрочната устойчивост на потенциални смущения в ликвидността.

Базел III въвежда две нови изисквания – коефициента за ликвидно покритие и коефициента на нетно стабилно финансиране. Първият има за цел да гарантира, че банките поддържат необременени, висококачествени активи, които могат лесно да бъдат конвертирани в пари при нужда от ликвидност за период от тридесет дни.

Коефициентът на нетно стабилно финансиране има за цел да ограничи ликвидните несъответствия. Той изисква „наличното“ стабилно финансиране да бъде равно или по-голямо от „необходимото“ стабилно финансиране за период от една година.

Капиталовите изисквания в банковия сектор съгласно споразумението Базел III са разписани в законодателството за страните-членки на ЕС в Регламента за капиталовите изисквания²⁰ и в Директивата²¹ за капиталовите изисквания. Те се прилагат във всички държави — членки на ЕС от 1 януари 2014 г.

Според изискванията на регламента банките трябва да заделят достатъчен капитал за покриване на неочаквани загуби и да поддържат платежоспособност по време на криза. По-високите капиталови изисквания засилват устойчивостта на кредитните институции към неблагоприятни шокове и подsigуряват нормалното функциониране на банковата система дори във време на значителни неочаквани бъдещи загуби. Размерът на изисквания капитал се определя от риска на активите. Капиталовите изисквания се изразяват като процентен дял от рисково претеглените активи, като по-големият им размер води до по-високи изисквания за капиталова адекватност и обратно.

²⁰ РЕГЛАМЕНТ (ЕС) No 575/2013 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 26 юни 2013 година относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници и за изменение на Регламент (ЕС) No 648/2012, достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0575&from=EN>

²¹ ДИРЕКТИВА 2013/36/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 26 юни 2013 година относно достъпа до осъществяването на дейност от кредитните институции относно пруденциалния надзор върху кредитните институции и инвестиционните посредници, за изменение на Директива 2002/87/ЕО и за отмяна на директиви 2006/48/ЕО и 2006/49/ЕО, Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0036&from=EN>

В регламента е разписано, че кредитните институции във всеки един момент трябва да отговарят на следните капиталови изисквания:

- а) съотношение на базовия собствен капитал от първи ред 4,5 %;
- б) съотношение на капитала от първи ред 6 %;
- в) съотношение на обща капиталова адекватност 8 %.

Капиталът от първи ред е капиталът на действащото предприятие, който дава възможност на банката да продължи своята дейност и да поддържа платежоспособността си. Най-качественият капитал от първи ред е базовият собствен капитал от първи ред (СЕТ1).

Строгите регулаторни изисквания, налагани от Базелския комитет за банков надзор, макар и насочени към функционирането на устойчива банкова система, не са приети еднозначно от банките по света, които трябва да заделят стотици милиарди евро, за да ги покрият (Миланова, 2012)²². Това означава, че голяма част от банковата печалба се използва за осигуряване на регулаторен капитал, а не за изплащане на дивиденди на акционерите. От Европейската банкова федерация изразяват своето притеснение, че новите регулации биха се отразили негативно върху кредитирането, тъй като количеството пари, които банките използват за предоставянето на кредити на физически лица и корпоративни клиенти може да се намали.²³ Това оскъпява кредитите и свива печалбите в сектора, което би се отразило неблагоприятно на цялата икономика.

На фона на засилването на банковите регулации, високите нива на необслужвани кредити хвърлят съмнение върху качеството на банковите активи, като по този начин допълнително оскъпяват финансирането на банковата дейност. Банките с влошено качество на активите са по-склонни да догонят изискванията за капиталова адекватност чрез ограничаване на кредитирането, отколкото чрез заделяне на нов капитал (Alessi et al.).²⁴

²² Миланова, Е., 2012. Новата философия на Базел III, списание „Диалог“1, 2012, стр. 39

²³ Миланова, Е., 2012. Новата философия на Базел III, списание „Диалог“1, 2012, стр. 40

²⁴ Alessi, L., Bruno, B., Carletti, E., Neugebauer, K., 2020. *What drives bank coverage ratios: Evidence from Europe*, European Commission JRC Technical Report, RC Working Papers in Economics and Finance, 2019/14, European Union, 2020

Подходи за оценка на риска

Базелският комитет за банков надзор определя два подхода за измерване и управление на кредитния риск: стандартизиран подход (standardized approach) – той се основава на външен кредитен рейтинг, и вътрешно-рейтингов подход – (internal rating based approach – IRB) – при него е необходимо да се разработи система за вътрешно измерване и оценяване на риска, като приложението му подлежи на одобрение от страна на централната банка.

Стандартизиран подход (standardized approach)

При този подход кредитният риск се измерва чрез стандартизирани тегла, подредени в таблици (Георгиев, 2012).²⁵ Одобрена от централната банка рейтингова агенция присъжда на длъжника определено рисково тегло – това е кредитният рейтинг на длъжника. Кредитният рейтинг е обобщена оценка за кредитоспособността на длъжника, отчитаща имущественото му състояние, доходите, конкурентоспособността му, управленските му умения и др. Кредитният рейтинг се обозначава чрез букви, числа, математически знаци. На всеки вид кредитен рейтинг съответства определено рисково тегло. Рисковите тегла са между 0% и 150%. Ако един длъжник е с рисково тегло 100%, то тогава капиталът, който банката трябва да задели за покриване на неочаквани загуби е 8% от сумата на отпуснатия кредит.

Фиг. 1. Изчисляване на кредитен риск чрез стандартизиран подход

Източник: www.bis.org, Миланова, Е., 2018. Надзор и управление на риска, Изд. комплекс УНСС, 2018

Съществуват много критики от български и чуждестранни автори относно дейността на агенциите за кредитен рейтинг. Те дори са сочени са едни от виновниците за кризата, тъй като са предоставяли изкуствено завишени рейтинги в резултат на бизнес отношения с клиентите си, конфликти на интереси, некачествени модели за изготвяне на оценките,

²⁵ Георгиев, Г. 2012. *Управление на банковия риск.*, Изд. Център за евроинтеграция и култура при Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив, 2012, стр. 107

олигополната структура на пазара и др. (Статева и др., 2020)²⁶ Тъй като „емитентът плаща“, за да получи оценка за кредитния си рейтинг, агенциите за кредитен рейтинг могат да надценят кредитоспособността му с цел да привлекат повече клиенти, на които също да дадат високи оценки. Това от своя страна нарушава интереса на инвеститорите, които биват подвеждани от некоректна информация. Информацията за определяне на рейтинга се предоставя от емитента и агенцията не проверява достоверността на данните. Укриването на неблагоприятна информация от страна на емитента може да доведе до погрешна оценка на кредитния рейтинг. Трите най-големи компании за кредитен рейтинг (Standard & Poor`s, Moody`s, Fitch) държат 95% от пазара. Липсата на конкуренция може да доведе до картелно споразумение между малкото на брой агенции, чиято дейност не подлежи на особена регулация (Рафаилов, 2011).²⁷

Вътрешно-рейтингов подход за оценка на риска (internal rating based approach – IRB)

Необходимостта от изработване на ефективен модел и по-надеждна система за управление на кредитния риск при големите банкови групи изисква пълно обхващане на всички фактори, влияещи върху качеството на кредитния портфейл. Това води до необходимост от прилагане на вътрешно-рейтингов подход при изчисляване на капиталовите изисквания. При този подход банките използват вътрешни модели за оценка на кредитния риск на рисково претеглените експозиции. Рисковите параметри, на базата на които се изчислява кредитният риск, са:

- вероятност от неплатежоспособност (probability of default - PD) - показва вероятността длъжникът да не е в състояние да изпълни задълженията си в рамките на определен период от време, обикновено една година ;
- размер на загубата при неизпълнение (loss given default - LGD) – показател за размера на загубата в случай на неплатежоспособност на длъжника;
- рискова експозиция при неизпълнение (exposure at default - EAD) – показател за brutната дължима сума при неплатежоспособност на длъжника;
- ефективен падеж (M) на индивидуалните кредитни инструменти.

²⁶ Статева, Й.; Кирова, С., Вълков, П. и Иванов, Д., 2020. *Съвременни аспекти на регулирането на финансовите пазари*, Издателски комплекс – УНСС, София – 2020, стр. 29

²⁷ Рафаилов, Д., 2011. *Провалите на агенциите за кредитен рейтинг по време на глобалната финансова криза – причини и възможни решения.*, „Икономически алтернативи“, бр. 1, 2011

Основният параметър е вероятността от неплатежеспособност на длъжника (probability of default - PD). При изчисляване на другите три параметъра банките използват оценки, зададени от надзорната институция (базисен вътрешно-рейтингов подход/Foundation IRBA) или свои вътрешни оценки (усъвършенстван вътрешно-рейтингов подход/Advanced IRBA). Размерът на очакваната загуба (expected loss/EL) представлява произведение от оценките на всички рискови параметри.

Необходимият собствен капитал за покриване на кредитния риск на отделните експозиции се изчислява по аналогичен начин, като при използването на стандартизиран подход (чрез рейтингова агенция).

Фигура 2.3. Изчисляване на кредитен риск чрез вътрешно-рейтингов подход

Фиг. 2 Източник: www.bis.org, Миланова, Е., 2018. Надзор и управление на риска, Изд. комплекс УНСС, 2018

Недостатък на вътрешно-рейтинговия подход е отложеният му ефект във времето. Невъзможността за сравнение на вътрешно-рейтинговите подходи на отделните банки налага по-подробна спецификация при оценката на рисково претеглените активи. Съгласно Базел III, използването на усъвършенствания вътрешно-рейтингов подход, даващ възможност на кредитните институции да използват свои вътрешни оценки за показателите размер на загубата при неизпълнение, рискова позиция при неизпълнение и ефективен падеж, е премахнат за определени класове активи (Миланова, 2018)²⁸.

Провизии и покритие на необслужваните кредити

За да неутрализира ефекта от загуби във връзка с неполучени плащания по договорени лихви, банката признава предварително очакваната бъдеща загуба по кредит, оценява я и осчетоводява необходимите провизии за предотвратяването ѝ (loan loss provisions). Поемането на загубите е за сметка на банковия капитал: осчетоводявайки

²⁸ Миланова, Е., 2018. *Надзор и управление на риска*, Издателски комплекс УНСС, 2018

провизии, банките поемат загубите. Стойността на капитала намалява с размера на стойността на средствата, за които има риск да не бъдат събрани от клиентите.

Банките не заделят провизии за пълния размер на необслужваните кредити. Част от размера на кредита може да бъде покрита след продажба на активи или имущество, което клиентът е предоставил като обезпечение. Трябва да се покрие само очакваната нетна загуба. Частта на необслужваните кредити, покрита с провизии, се нарича покритие. Тя показва до каква степен банката вече е признала очакваните загуби от необслужвани кредити.

Счетоводно отчитане на необслужваните кредити

Базел III, с подкрепата на Съвета по международни счетоводни стандарти, въвеждат подхода на очакваната загуба (The Expected Loss Model - EL) при счетоводното отчитане на кредитите. Промяната на счетоводните правила за финансовите инструменти, в това число и кредитните, се въвежда с новия счетоводен стандарт МСФО 9 Финансови инструменти, който влиза в сила от 01.01.2018 г. Подходът на очакваната загуба се различава от действащия преди това счетоводен стандарт МСС 39 по това, че дава възможност за начисляване на обезценки за потенциални бъдещи загуби при наличие на доказателства за очаквани събития. Съгласно предишния МСС 39 загуби за обезценка се признават само при наличие на доказателства при настъпило събитие. Чрез моделът EL загубите могат да бъдат идентифицирани още преди тяхното настъпване посредством подробна кредитна информация и сравнение с данни на водещи икономически индикатори. Притежателите на финансови активи трябва да отразяват всяка информация за очаквано влошаване на качеството на финансовите активи. Подходът EL прави двойно оценяване на очакваните загуби – очаквани загуби за следващите 12 месеца и очаквани загуби за целия оставащ срок на кредита.

Методологията на очакваните кредитни загуби е описана от Европейския банков орган в т. нар. Насоки относно практиките за управление на кредитния риск и отчитането на очакваните кредитни загуби на кредитните институции.²⁹ Съгласно насоките кредитните институции следва да спазват принципите на пропорционалност, същественост и симетрия, като същевременно не се допуска внасяне на необективност при прилагането на методологията за очаквани кредитни загуби. Важно е очакваните

²⁹ Насоки относно практиките за управление на кредитния риск и отчитането на очакваните кредитни загуби на кредитните институции, EBA/GL/2017/06, 20/09/2017

кредитни загуби да се измерват както на ниво индивидуална кредитна експозиция, така и на портфейлна основа чрез групиране на експозициите на базата на определени общи характеристики по отношение на кредитния риск. Насоките са специфични за кредитните институции, които прилагат МСФО 9.

Въз основа на анализа в Глава втора могат да се направят следните изводи:

- Кредитната политика на търговските банки е елемент на икономическата политика и е важно да бъде съобразена с икономическите показатели на национално и международно ниво, както и достатъчно разумна по отношение на поемането на риск.
- Регулациите на Базелския комитет по банков надзор въвеждат общ подход към международно активните банки с цел защита на банките срещу кредитен риск. Колкото по-рискови са активите, толкова повече капитал трябва да задели банката за покриване на риска. По-строгите регулаторни стандарти оскъпяват кредитирането, което води до намаляване на броя на отпуснатите кредити и се отразява негативно на банковата печалба и на цялата икономика.
- Високите нива на необслужвани кредити хвърлят съмнение върху качеството на банковите активи и правят финансирането на банковата дейност по-скъпо. Ето защо е необходим непрекъснат текущ мониторинг и ефективно управление на риска за целия срок на кредитните експозиции.
- По-високата цена на капитала е причина за несправедливо увеличаване на изискванията към кредитните институции в развиващите се страни, които са с по-слабо развити икономики. Високите капиталови изисквания към по-слабо развитите страни са обект на критика.
- И двата подхода за измерване на кредитния риск, стандартизиращият и вътрешно-рейтинговият, са показали недостатъци при прилагането им. Банките от своя страна могат да използват различни методи за поддържане на ниски рискови тегла в балансите на експозициите си като ограничаване на кредитирането вместо заделяне на нов капитал за покриване на риска или преместване на активи с най-високо рисково тегло в дружества със специално предназначение. Така необходимият коефициент на капиталова адекватност е постигнат без увеличение на капитала.

ГЛАВА ТРЕТА - Емпирично изследване на факторите, влияещи върху размера на необслужваните кредити в България и на влиянието на необслужваните кредити върху икономическия растеж.

Глава Трета представя емпиричен анализ на влиянието на определени фактори върху необслужваните кредити в България и на влиянието на необслужваните кредити върху икономическия растеж в страната. В началото на главата са представени данни за дела на необслужваните кредити в България.

В годините преди началото на финансовата криза от 2007-2009 г. ръстът в кредитирането изпреварва значително ръста в БВП и производителността на икономиката (Неновски, Колева и Чобанов, 2010).³⁰ Кризата на международните финансови пазари започва през 2007 г., но влиянието ѝ върху кредитирането в България започва да се усеща след повече от година. Търговските банки следват политика на агресивно кредитиране, а от разпределянето на кредитите в отделните икономически дейности зависи риска от това да се стигне до просрочие. Като естествена последица от това се проявява нарастването на кредитния риск в банковата система. Тези процеси в съчетание с влошаваща се икономическа конюнктура „са в основата на започналата в края на 2008 г. тенденция на нарастване на класифицираните експозиции“, като според данни на БНБ делът на кредитите с просрочие над 90 дни започва да нараства, а кредитният портфейл – драстично да се влошава. Влошаването е най-силно изразено при кредитите за потребление, които са с най-висока степен на риск.

Годишни данни за общия размер на кредити в страната, отпуснати на нефинансови предприятия, домакинства и нетърговски организации, обслужващи домакинства (НТООД) за периода 2009-2023 г., са представени в Таблица 1:

³⁰ Неновски, Н.; Колева, Д. и Чобанов, П., 2010. *Отражение на международната финансова и икономическа криза върху банковия сектор в България*, Год. 7, 2010, стр. 27-80, стр. 65

Таблица 1. Размер на кредити в България, отпуснати на нефинансови предприятия, домакинства и нетърговски организации, обслужващи домакинства за периода 2009-2023 г.

КРЕДИТИ НА НЕФИНАНСОВИ ПРЕДПРИЯТИЯ, ДОМАКИНСТВА И НТООД 1									
		дек.09	дек.10	дек.11	дек.12	дек.13	дек.14	дек.15	дек.16
общо	брой	3004628	2763350	2655401	2734408	2786268	2822090	2750103	2741743
	хил. лв.	50079806	50691717	52334044	53808464	53822336	49486504	48756430	49176457
		дек.17	дек.18	дек.19	дек.20	дек.21	дек.22	дек.23	
общо	брой	2746507	3065552	3171576	2913561	2931529	2982449	2966477	
	хил. лв.	50828566	54739350	58826557	65872683	71552524	80675347	90667474	

¹ Включват се вземания на банките по кредити и репо-сделки; Източник: БНБ

Данни на Евростат относно процента необслужвани кредити спрямо общия размер на отпуснати кредити в България и в отделните държави в ЕС за периода 2009-2023 г. са представена в Таблица 2.

Таблица 2. Брутни необслужвани кредити в държавите от ЕС за периода 2009-2023 г.

Година	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
България	7,5	7,4	7,4	7,6	7,8	16	14,5	12,8	10,2	7,7	6,5	5,9	4,8	3,7	2,9	п
ЕС	:	:	:	:	:	6,7	6,8	5,2	4	3,1	2,6	2,5	2	1,8	1,9	п
Еврозона	:	:	:	:	:	8,1	7,2	6,3	4,7	3,6	3,1	2,5	2	1,8	1,9	п
Белгия	22,2	20,1	21,7	17,4	15,7	4,3	3,8	3,2	2,7	2,3	2,1	2,1	1,6	1,5	1,6	п
Чехия	12,1	11,9	11,8	10,4	10,8	10	10,1	4	2,8	2,1	1,7	1,9	1,7	1,4	1,2	п
Дания	22,2	21,8	21,1	20,3	18,4	5,1	3,9	3,3	2,5	2,3	1,9	1,9	1,8	1,5	1,3	п
Германия	26,6	25,8	25,7	23,5	20,3	3,9	3	2,6	1,8	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1	1,3	п
Естония	14,2	12,4	8,1	7,1	6,8	3,2	2,2	1,7	1,9	1,3	1,6	1,6	1,1	0,8	1,1	п
Ирландия	20,9	21,1	17,7	15,8	15	21,6	14,9	13,1	9,9	5,5	3,4	3,4	2,4	1,7	1,3	п
Гърция	14,6	15,4	:	26,6	14	39,7	46,8	46,3	45	41,6	35,5	26,5	8,6	6,2	5	п
Испания	16,4	17,2	17,4	17,9	14,9	8,1	6,3	5,7	4,4	3,7	3,1	2,8	2,9	2,7	2,7	п
Франция	20,7	20,1	21,1	20,1	18,1	4,2	4	3,6	3,1	2,7	2,5	2,2	1,9	1,8	1,9	п
Хърватска	:	:	:	:	7,5	13,6	13	10,7	8,8	7,3	5,2	5,3	4,2	3	2,5	п
Италия	12,8	12,7	14,9	14,4	15	16,5	16,5	15	11,2	8,4	6,7	4,5	3,5	2,9	2,7	п
Кипър	17,2	15,2	19,9	26	16,2	38,6	36,3	35,4	30,7	20,2	18,1	11	5,6	4,5	3,7	п
Латвия	13,2	12,7	10,7	10,2	9,9	9,7	6,5	6,3	5,6	5,3	3,9	4,6	2,1	1,4	1,3	п
Литва	17,8	14,2	11,3	10,2	9,6	6,8	5,6	4	3,2	2,6	1,7	2,2	1,2	0,9	0,8	п
Люксембург	18,5	16,8	17,7	15,1	13,9	1,4	1,1	0,8	0,7	0,8	0,6	0,7	0,6	1,2	1,3	п
Унгария	13,4	12,3	13,5	11,5	10,7	19,4	15,2	11,9	8,4	5,4	4,2	3,6	3,2	3,1	2,5	п
Малта	9,5	5	5,1	5	6,6	6	5,1	4,1	3,1	3,1	3,2	3,6	3	2,3	2	п
Нидерландия	23,2	23,2	24,2	22,3	20,8	3,4	2,7	2,4	2,1	1,9	1,8	1,9	1,4	1,3	1,3	п
Австрия	15,4	13,8	14,7	13,5	13,4	7,5	6,5	5,1	3,5	2,6	2,2	2	1,8	1,8	2,1	п
Полша	9,3	10	9,9	9,1	9	7,2	6,6	6,4	6,6	6,2	6,1	6	5	4,3	4,1	п
Португалия	16,1	16,2	19,6	15,5	14,8	16,6	17,5	17,2	13,3	9,4	6,1	4,9	3,6	3	2,7	п
Румъния	11	10,1	10	9,7	9,7	20,7	13,4	9,7	6,6	5	4,3	3,9	3,4	2,8	2,5	п
Словения	12,9	13,2	13,3	12,9	11,3	22,8	17,9	12,3	9,2	6	3,4	3	2,1	1,8	1,5	п
Словакия	10,5	10,4	9,4	8,5	8,2	5,2	4,4	4,6	3,7	3,2	2,9	2,5	2	1,7	1,8	п
Финландия	16,8	19,6	26,1	26,3	21,7	1,6	1,5	1,4	1,2	1,5	1,4	1,5	1,2	1	1,1	п
Швеция	22,8	22,4	24,1	22,1	21,3	1,3	1,3	1,2	1,3	1	1,1	1	1	0,8	1	п

Източник: Евростат п-прогнозна стойност

Анализът на данните показва, че до 2013 г. размерът на отпуснатите кредити в България нараства всяка година, както и процентът необслужвани от тях заеми. Най-високата стойност необслужвани кредити в страната е през 2014 г. – 16 %, когато обемът на отпуснатите кредити на нефинансови предприятия и домакинства е над 49 млрд. 486 млн. лв. След 2016 г. обемът на отпуснатите кредити на нефинансови предприятия, домакинства и нетърговски организации, обслужващи домакинствата, започва да се увеличава, като годишните данни в края на разглеждания период през 2023 г. са най-високи – над 90 млрд. лв. (вж. Таблица 1). Независимо от силното нарастване на обема на кредитирането, коефициентът на необслужвани кредити в България намалява до 2,9 % през 2023 г.

Данни на ЕБО, публикувани в Таблото за оценка на риска, показват трайна тенденция на намаляване на процента на необслужваните кредити в България и същевременно увеличаване на коефициента им на покритие, като през 2023-2024 г. и двата показателя попадат в зелената зона на нисък риск. Може да се направи заключението, че политиките и инструментите за управление на риска в българския банков сектор са достатъчно ефективни, за да преместят България от червената зона с висок риск от твърде голям процент необслужвани кредити, където тя попада през 2019 г., в зелената зона на нисък риск през 2023 г.

Емпиричният анализ на факторите, влияещи върху размера на необслужваните кредити в България включва многофакторен регресионен анализ на показателите, влияещи върху необслужваните кредити в България, проведен за три групи променливи:

- 1) фактори, влияещи върху относителния дял на необслужвани и реструктурирани кредити на нефинансови предприятия;
- 2) фактори, влияещи върху относителния дял на необслужвани и реструктурирани потребителски кредити;
- 3) фактори, влияещи върху относителния дял на необслужвани и реструктурирани жилищни кредити на домакинствата.

Пет основни обяснителни променливи са включени във всяка част изследването – темп на прираст на кредитирането, темп на прираст на БВП, инфлация, лихвен процент и дъми променлива, отразяваща ефекта на Covid-кризата. Многофакторният регресионен анализ за необслужвани и реструктурирани потребителски кредити включва още две обяснителни променливи – безработица и темп на прираст на доходите. Целта е да се

види дали има връзка между доходите и лошите кредити на потребителите и безработицата и лошите кредити на потребителите. Към многофакторния регресионен анализ за необслужвани и реструктурирани жилищни кредити на домакинства се добавя осма обяснителна променлива – индекс на цените на жилищата. Цените на жилищата в България нарастват непрекъснато през годините на изследвания период и целта е да се установи дали тяхната динамика влияе върху нивото на необслужваните и реструктурирани жилищни кредити на домакинствата. Непрекъснато нарастващите цени на жилищата в съчетание със засилено ипотечно кредитиране е критикувано от анализатори и е сочено като предпоставка за формирането на балон на цените на жилищата в България.

За фактор, определящ икономическия растеж на България, се приема темпът на прираст на реалния БВП на годишна база. Проведен е еднофакторен регресионен анализ относно: 1) влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани кредити на нефинансовите предприятия върху БВП; 2) влиянието на относителния дял на необслужваните и реструктурирани потребителски кредити върху БВП;

За извършване на иконометричните анализи са използвани динамични редове с тримесечни статистически данни на БНБ и на НСИ на България. Иконометричното изследване е направено с иконометричен софтуер E-views 12.

Въз основа на резултатите от многофакторните и еднофакторните регресионни анализи могат да бъдат направени следните изводи:

- относителният дял на необслужваните кредити в българския банков сектор влияе отрицателно върху икономическия растеж в България;
- темпът на прираст на кредитирането намалява относителния дял на необслужваните кредити и при трите групи изследвани кредити – необслужвани кредити на нефинансовите предприятия, необслужвани потребителски кредити и необслужвани ипотечни кредити;
- темпът на прираст на БВП влияе в посока на намаляване на относителния дял на необслужваните кредити при кредитите на нефинансовите предприятия;
- инфлацията намалява относителния дял на необслужваните кредити при кредитите на нефинансовите предприятия и при потребителските кредити на домакинствата;

- намаляването на лихвените проценти по кредитите в резултат на прилагане неконвенционални мерки на паричната политика намалява относителния дял на необслужваните кредити;
- по-високите нива на безработица увеличават относителния дял на необслужваните потребителски и ипотечни кредити на домакинствата;
- влиянието на темпа на прираст на доходите на населението върху относителния дял на необслужваните потребителски и ипотечни кредити на домакинствата е статистически незначимо;
- нарастващите цени на жилищата не увеличават относителния дял на необслужваните ипотечни кредити, тъй като влиянието на индекса на цените на жилища върху лошите ипотечни заеми е отрицателно и статистически значимо.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА – Превантивни и последващи мерки за управление на необслужваните кредити.

Решаването на проблема с необслужваните кредити е нестихващо предизвикателство пред кредитните институции и националните регулаторни органи. Необходимостта от подобряване на оценката и контрола на риска при кредитирането с цел предотвратяване на икономическа и финансова нестабилност води до засилване на регулаторните и надзорни изисквания към кредитните институции. В основата на решението на проблема със свръхзадлъжнялостта на фирмите и домакинствата не стои справянето с необслужваните кредити, когато вече се е стигнало до просрочие в изплащането на заема, а в разработването и внедряването на ефективни политики по отношение на кредитния мениджмънт и управлението на риска преди да се стигне до просрочие. В Глава четвърта са описани методите за справяне с лошите заеми. Превантивните мерки, изразяващи се в правилната оценка на риска и повишаване на финансовата грамотност, са много по-важни от последващите. Последващите мерки включват механизми за управление на активи с влошено качество, развитие на вторични пазари на необслужвани кредити, отписване и реструктуриране на необслужвани кредити, подобряване и уеднаквяване на рамката на несъстоятелността на международно ниво.

Най-ефективният начин да не се стига до просрочие е правилната оценка на риска и непрекъснат мониторинг през целия срок на кредитната експозиция. Ефективната

превенция срещу възникване на фалит е много по-разумен начин за избягване на икономически и финансови шокове, отколкото методите за възстановяване след изпадане в неплатежоспособност и след като вече има нанесени щети върху икономиката и обществото. Същевременно адекватната оценка на риска е предпоставка за недопускане натрупване на неравновесия в икономиката. Подценяването на рисковете нарушава дисциплината, което води до безотговорно поведение от страна на публичните институции и частните субекти (Чобанов, 2012).³¹

Отговорността за превенцията и контрола по отношение на отпускането на заеми е най-вече на кредиторите и изисква особено внимание в условия на прилагане на неконвенционални мерки на паричната политика, целящи съживяване на икономиката чрез засилено банково кредитиране – значим трансмисионен механизъм на паричната политика в еврозоната. Неконвенционалните мерки пораждаат и рискове и те са: не решават структурните проблеми на икономиката в дългосрочен план; създават риск за стабилност на икономиките и нарушават доверието към централните банки. В отговор на отрицателния лихвен процент по депозитното улеснение, централните банки са склонни да кредитират по-рискови контрагенти (Трифенова, В. и Трифенова, С., 2016).³²

В условията на засилено банково кредитиране е необходимо ясно стратегическо планиране на начините за минимизиране на необслужваните заеми. В този контекст са и заключенията на Ari, Ratnovski и Chen (2020)³³, чиито констатации показват, че намаляването на уязвимостите преди кризата и незабавното справяне с проблемите с необслужваните кредити по време на криза са важни за възстановяването на производителността след кризата.

Навременното идентифициране на кредити с влошено качество също е от съществено значение за способността на всяка банка да се справи с тях. Не бива да се разчита единствено на наличие на просрочие при плащането за идентифициране на проблема, тъй като то настъпва на по-късен етап и ограничава възможностите на кредитора за коригиране на ситуацията.

Към превантивните мерки за справяне с проблема с необслужваните кредити спада и необходимостта от повишаване на финансовата грамотност на бъдещи

³¹ Чобанов, П., 2012. *Неравновесията, рисковете и глобалната криза*, изд. Пропелер. 2012

³² Трифенова, В. и Трифенова, С., 2016. *Съвременната неконвенционална политика на ЕЦБ в контекста на финансовата криза*, сп. „Икономически и социални алтернативи“, бр. 4, 2016

³³ Ari, A.; Ratnovski, L.; Chen, S.; 2020. *The dynamics of non-performing loans during banking crises: a new database*, European Central Bank, Working Paper Series: 2395

кредитоискатели. През последните години все по-голямо внимание се отделя на подобряване и разпространение на финансовото образование и повишаване на финансовата грамотност на населението. Финансово грамотните хора са по-добре информирани и могат да взимат по-отговорни решения за своето икономическо и финансово бъдеще. Финансовата грамотност защитава потребителите от свръхзадлъжнялост, поемане на недобре премерен риск и измами. Макар и с приета и действаща Национална стратегия за финансова грамотност, България не е сред отличниците по отношение на финансовото образование и ограмотяване.

Последващите мерки включват разумното управление на активите с влошено качество – то е в основата на справянето с вече възникнали забавяния при плащането и превръщането на необслужваните експозиции отново в обслужвани. То зависи до голяма степен от управленските способности на екипа, занимаващ се с просрочените вземания, почтеността на ръководството и способностите за управление при кризи.

Доклад на Международния валутен фонд от 2015 г.³⁴, в който се отбелязва, че седем години след Глобалната финансова криза много европейски държави продължават да имат значителни нива на обезценени активи, а необслужваните заеми са с особено високи стойности в южната част на Еврозоната, както и в някои държави от Източна и Югоизточна Европа, определя три ключови елемента, около които трябва да се обединят усилията за разрешаване на проблема с необслужваните кредити (Ayiar, Sh. Et al., 2015):

1. Засилен пруденциален надзор, който да стимулира банките да отписват или реструктурират лоши заеми, включително усилия за насърчаване на по-консервативно предоставяне на кредити и налагане на ограничени във времето цели за реструктуриране на портфейлите с необслужвани кредити на банките. В държавите членки на ЕС Единният надзорен механизъм (SSM) и Европейският банков орган (EBA) трябва да ръководят този процес, а в останалите юрисдикции тази роля ще трябва да се поеме от националните регулатори.
2. Реформи за подобряване на режимите за принудително събиране на дълга и подобряване рамките за несъстоятелност. Това включва насърчаване на рамките за извънсъдебно реструктуриране и подобрен достъп до информация за длъжниците.

³⁴ Ayiar, Sh. Et al., 2015. *A Strategy for Resolving Europe's Problem Loans*, IMF Staff Discussion Note, International Monetary Fund, 2015

3. Развитие на пазарите на дългове чрез подобряване на пазарната инфраструктура и, в някои случаи, използване на компании за управление на активи (Asset Management Companies/AMCs).

В опит за очертаване на стъпките на този процес, през юли 2017 г. Съветът по икономически и финансови въпроси (ECOFIN) приема План за действие за справяне с необслужваните кредити в Европа. Причината е все още високият дял необслужвани кредити в някои държави членки на ЕС, които са резултат не само от финансовата криза, но и от неподходящи практики при предоставянето на кредити. Отрицателните последици от този висок дял могат да доведат до трансграничното им разпространение и до странични ефекти за цялата икономика и финансова система на ЕС. В плана се посочва, че е необходим цялостен подход на ниво ЕС за изготвяне на ефективен механизъм за преодоляване натрупването на необслужвани кредити в счетоводните баланси на банките. Този подход обхваща четири области:

1. надзор;
2. структурни реформи при несъстоятелност и рамки за събиране на дългове;
3. развиване на вторични пазари за необслужвани активи;
4. насърчаване на реструктурирането на банковата система.

Наличието на ефективни механизми за принудително събиране на обезпечени необслужвани кредити при подходяща защита на кредитополучателите би било добро решение на проблема преди да се е задълбочил. При сериозно задълбочаване и разпространение на проблема с лошите заеми, се дава възможност на държавите членки да учредяват национални дружества за управление на активи или да се насочат към държавна помощ или реструктуриране на банките.

Подобряването на рамката на несъстоятелността обхваща не само процедурата по обявяване в несъстоятелност, но и мерки за ранна намеса още преди дружеството да изпадне в несъстоятелност, както и възможности за реструктуриране. Уеднаквяването на процедурите по несъстоятелност и реструктуриране би осигурило по-голяма правна сигурност за трансграничните инвеститори и би подпомогнало съживяването на жизнеспособни дружества в лошо финансово състояние.

Уреждането на гражданската несъстоятелност в България чрез предстоящо приемане на Закон за личния фалит цели уеднаквяване на нормативната рамка с тази на останалите държави в ЕС. Приемането на такъв закон не може да бъде средство за решаване на

проблема с необслужваните задължения, а по-скоро е начин за справяне с последствията от тях. В Насоките за управление на необслужвани и реструктурирани експозиции³⁵ на Европейския банков орган има предвидена възможност за опрощаване на дълг от страна на кредитните институции, което е необходимо да се предприема при строг контрол на специфичните политики и процедури по опрощаване. В този смисъл, опрощаването на задължения на физически лица е по-разумно да става от кредитната институция, отпуснала заема, чиято е и отговорността за поемането на кредитния риск. Обща рамка за опрощаване на задължения на граждани към банкови и небанкови институции и дружества за комунални услуги трудно би успяла да създаде гаранция срещу злоупотреби от недобросъвестни длъжници, обхващаща всеки конкретен случай на граждански фалит.

Продажбата на необслужвани заеми на компании за управление на активи (Asset Management companies/AMCs), е начин банките бързо да изчистят балансите си от невъзвръщаеми активи.

Най-важните цели на успешните политики за управление на активи са:

- Подпомагане на финансовото реструктуриране – влошаването на качеството на финансовите активи може сериозно да подкопае стабилността на финансовите институции и да ги отдалечи от основната им функция на финансови посредници. Целта на политиките за управление на активи е да възстановят ликвидността и платежоспособността на финансовите институции, да засилят доверието в тяхната стойност, подобрявайки кредитната дисциплина и позволявайки им да възстановят нормалните си функции.
- Висока степен на възстановяване – това е основна цел за собствения капитал, за да може притежателят на актива да възстанови това, което му се дължи. Може да е от полза и за новите заематели, защото ще намали рисковата премия по лихвените проценти на новите заеми. В случай че има държавно участие в поемането на задълженията на финансовите институции, високата степен на възстановяване на активите намалява тежестта за данъкоплатците.
- Бързо разрешаване на проблема с необслужваните активи – това ускорява процеса на преразпределяне на ресурсите, което е от съществено значение за

³⁵ Насоки за управление на необслужвани и реструктурирани експозиции, ЕВА/GL/2018/06, 31.10.2018

икономическото възстановяване, както и за възстановяване способността на пазара да оценява риска на отделните участници.

- Нормализиране на пазарите на активи – сгрупването на необслужвани активи може да парализира пазарите на активи чрез оказване на натиск за намаляване на цената на всички активи и чрез отблъскване на печеливши активи от пазара (поради неблагоприятен подбор). Когато увеличаването на необслужваните кредити води до увеличаване на лихвените проценти за всички потенциални заематели, асиметричната информация привлича високорискови кредитоискатели, които могат да платят по-високи лихвени проценти и отблъсква качествените кредитоискатели от пазара. Ефективните политики за управление на активи могат да създадат пазарен бенчмарк за надценени активи и да окажат превенция срещу оказване на натиск за намаляване на цените на активите.

Съществуват и контрааргументи срещу функционирането на дружествата за управление на активи и отделянето на печелившите от непечелившите активи и те са:

- Загуба на институционална информираност – при отделянето на необслужваните заеми от отпусналата заема банка-кредитор се загубва първоначалната информация, налична при кредитирането и това прави възстановяването на актива по-малко вероятно. Опитът на служителите на кредитиращата институция от възстановяването на заеми и събирането на вноски редуцира възможността да допуснат неразумно кредитиране;
- Трудности при оценяването на прехвърлените необслужвани активи – при липсата на пазарен бенчмарк за цени на активите продавачите може да прехвърлят твърде много такива активи, което може да ги оцети по отношение цената на актива;
- Политическа намеса при държавните дружества за управление на активи – тя трудно може да бъде избегната, особено под натиска на задлъжнели избиратели;
- Липса на компетентност при държавните дружества за управление на активи – липсата на конкурентоспособност и експертиза при създаването на държавни дружества за управление на активи може да бъде компенсирана чрез по-бързо и по-ефективно изграждане на такава инфраструктура в банките, отколкото в тези нови институции.

Отговорност на политиците е да преценят предимствата и недостатъците при създаването на компании за управление на активи, а при създаването им е редно вниманието да бъде насочено към акцентиране върху силните им страни. За най-успешни се считат тези с тясно профилирана дейност.

Друг иновативен финансов инструмент, осигуряващ по-широко разпределяне на риска в рамките на финансовата система и начин за елиминиране на проблемни заеми, е секюритизацията на активи. Секюритизацията на активи представлява механизъм, чрез който необслужвани кредити, отпуснати от банки и финансови компании, се прехвърлят на инвеститори на капиталовия пазар.

Съгласно определение от Регламент (ЕС) 2017/2402³⁶ „секюритизация е сделка или схема, при която кредитният риск по експозиция или група от експозиции се разделя на траншове“. Сделката позволява на заемодател или кредитор да рефинансира кредити, експозиции или вземания, като ги преобразува в търгуеми ценни книжа. Новият секюритизиран финансов инструмент е разделен на тези траншове. Траншовете се състоят от отделни активи, групирани по различни фактори, като вида на заемите, датата им на падеж, лихвените им проценти и размера на оставащата главница. В резултат на това всеки транш носи различни степени на риск и предлага различна доходност. Най-рисковите траншове са с най-висока доходност, а тези с най-нисък риск – с най-ниска доходност, като при евентуално неизпълнение на задълженията те първи абсорбират загубите.

Прехвърлянето на необслужвани кредити към вторични пазари всъщност представлява преминаването им към небанковия финансов сектор, известен с термина „сенчесто банкиране“. Терминът „сенчесто банкиране“ или „банка в сянка“ се отнася до функционирането на небанкови финансови институции, които изпълняват функциите на банка, но същевременно не подлежат на контрол от страна на регулаторните органи. Като основна причина за възникване на „сенчестото банкиране“ Съветът за финансова стабилност посочва необходимостта от депозитни инструменти за институционалните инвеститори, които са им необходими за управление на техните парични салда. Традиционното банкиране работи за инвеститорите на дребно и не е функционално за институционалните инвеститори (корпоративни трезори, банки, хедж фондове,

³⁶ РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2017/2402 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 12 декември 2017 година за определяне на обща рамка за секюритизациите и за създаване на специфична рамка за опростени, прозрачни и стандартизирани секюритизации, и за изменение на директиви 2009/65/ЕО, 2009/138/ЕО и 2011/61/ЕС и регламенти (ЕО) No 1060/2009 и (ЕС) No 648/2012

пенсионни фондове, взаимни фондове), които имат нужда да депозират големи суми за кратък период от време. Самите финансови институции също имат интерес от сенчестото банкиране.

Изследване на Rustom et. al. (2021) г.³⁷ доказва, че засилването на банковите регулации увеличава присъствието на небанкови финансови институции на финансовия пазар, тъй като по-слабо капитализираните банки им продават заемите си, за да компенсират разликата между изисквания и реалност. Засиленото банково регулиране пренасочва посредничеството към нерегулирани финансови институции, включително към такива от системата на „сенчестото банкиране“.

Според Ermolova (2022)³⁸ сенчестото банкиране е начин за прехвърляне на риска произтичащ от асиметричната информация и невъзможността да се диференцира правилно нивото на риска от страна на регулатора, но пренасянето му към друг участник всъщност не намалява риска в цялата финансова система.

Регулаторните изисквания към банковия капитал, включващи макропруденциален надзор с цел ограничаване на системния риск, могат да подобрят устойчивостта на търговските банки и на кредитните пазари. Същевременно небанковите финансови институции са достатъчно гъвкави да предлагат заместител на кредитирането във времена, в които регулаторните изисквания към капитала се затягат, намаляват разходите за кредитиране и засилват споделянето на риска, като по този начин поддържат възможността за достъп до кредитиране за заемателите. В този смисъл е и политиката на ЕЦБ за подобряване и насърчаване развитието на вторични пазари за кредити, на които банките да прехвърлят рисковите си заеми към „не-банки“.

Сенчестото банкиране има по-малко отношение към натрупването на системен риск и прехвърлянето на риска към този сектор може да подобри финансовата стабилност като цяло. От друга страна прехвърлянето на високорискови кредити към нерегулиран сектор генерира допълнителен риск. Небанковите финансови институции с неясно и нестабилно финансиране могат да причинят сериозни колебания в цените на кредитите на вторичния пазар по време на пазарен шок. Това би засилило уязвимостта

³⁷ Rustom M Irani, Rajkamal Iyer, Ralf R Meisenzahl, José-Luis Peydró, 2021. The Rise of Shadow Banking: Evidence from Capital Regulation , *The Review of Financial Studies*, Volume 34, Issue 5, May 2021, Pages 2181–2235, <https://doi.org/10.1093/rfs/hhaa106>

³⁸ Ermolova, M., 2022. *Shadow Banking Under Capital Regulation and The Internal Ratings-Based Approach*, The 8th International Conference on Information Technology and Quantitative Management (ITQM 2020 & 2021), достъпно на: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050922000539>

към шокове за цялата финансова система и да повиши нивото на риска там, където той няма как да бъде наблюдаван и измерен. Ползите и проблемите, които „сенчестото банкиране“ може да донесе на финансовия сектор подлежат на допълнително изследване и доказване в бъдеще.

Въз основа на анализа в Глава Четвърта могат да се формулират следните изводи:

- Превантивните мерки за недопускане изпадането в неплатежоспособност са много по-ефективен способ за намаляване броя и обема на необслужваните кредити, отколкото прилагането на последващи такива, когато несъстоятелността вече е налице.
- Превантивните мерки, целящи възпрепятстване на безотговорното кредитиране, включват адекватната оценка на риска и повишаване на финансовата грамотност на населението. Основните усилия за минимизиране обема на необслужваните кредити следва да бъдат насочени към тях.
- Успешното провеждане на политиките за управление на активи с влошено качество може да превърне необслужваните експозиции отново в обслужвани. Могат да бъдат обобщени следните основни препоръки за управление на необслужвани кредити на международно и европейско ниво:
 - Използване на механизми за ранно предупреждаване и навременна реакция при възможност за влошаване платежоспособността на заемателя;
 - Установяване на единен режим за събиране на вземания и за придобиване на договори за кредит на ниво ЕС с цел трансгранично споделяне на риска;
 - Развитие на моделите за реструктуриране на дълга и връщане на кредитополучателя към устойчиво обслужване на кредита;
 - Подобряване на рамката на несъстоятелността и хармонизиране на правото в областта на несъстоятелността в отделните юрисдикции;
 - Развиване на вторичните пазари за необслужвани кредити и на политиките за управление на активи с влошено качество;
 - Секюритизация на необслужвани експозиции.
- Засилените банкови регулации са причина необслужваните кредити да бъдат прехвърляни в небанкови финансови институции, които са извън обхвата на регулациите и са част от т. нар. сектор на „сенчесто банкиране“. За разлика от кредитните институции обаче, техните пасиви не са застраховани и им липсва

достатъчно ликвидност. Ефективността на сенчестото банкиране подлежи на допълнително изследване и доказване в бъдеще.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Банките могат да бъдат изправени пред значителни предизвикателства поради високите нива на активи с влошено качество в балансите им, което е предпоставка за потискане на кредитния растеж (рационариране на кредита) и намаляване на икономическата активност. Използването на банковия и на лихвения канал за насърчаване чрез паричната политика на реалната икономика е добре да бъде съпроводено с ефективна оценка на кредитния риск. Липсата на такава може да се отрази неблагоприятно върху рентабилността на банките, тъй като наличието на необслужвани кредити в балансите им изисква начисляването на допълнителни провизии и същевременно намалява нетния им доход поради загубата на приходи. Влошаващият се баланс повишава разходите за финансиране на кредитната институция, което на свой ред може да наложи повишаване на лихвените проценти по заемите и свиване на кредитирането.

Направеният преглед на научната литература подкрепя тезата на дисертационния труд, че основната причина за натрупването на необслужвани кредити в балансите на банките е неефективното управление на кредитния риск, което може да доведе до възникване на криза. Правилното управление на риска е най-добрата превенция срещу проявата на вътрешни шокове във финансовата система. Безотговорното теглене на кредити от кредитоискатели с ограничени финансови възможности, които имат твърде оптимистични очаквания за бъдещи доходи и липса на потенциал за генериране на доходи и печалба може да доведе до увеличаване на количеството на необслужваните кредити в банковата система. Поради неспособността на голяма част от кредитоискателите да вземат отговорно и информирано решение, поемането на риска се прехвърля към кредитора. Ето защо упражняваните чрез банковия надзор регулаторни инструменти играят важна роля за решаване на проблема с необслужваните кредити. Превенцията от страна на регулаторите се изразява в изработване и ефективно прилагане на разумни политики за кредитиране. В основата на тези политики стои адекватната оценка на кредитния риск, постоянното наблюдение на състоянието и качеството на активите, както и текущ мониторинг на кредитоспособността на заемателите.

Липсата на качествен надзор и неефективното управление на кредитния риск, включващо некоректната му оценка вследствие на подвеждаща информация и/или неточни данни, както и поради липса на ефективни съвременни системи за наблюдение и управление на риска, водят до увеличаване на просрочените задължения на

домакинствата и бизнеса, което може да резултира в натрупване на системен риск в банковия сектор. Когато превантивните мерки за недопускане на фалит не са взети навреме, се стига до прилагане на последващи мерки за справяне с необслужваните задължения, включващи продажбата им на вторични пазари, секюритизация, реструктуриране на дълг и обявяване на несъстоятелност.

Поради съществената роля на необслужваните кредити като предпоставка за влошаване на състоянието на цялата икономика, изследователите са насочили усилията си към проучване на показателите, които биха оказали влияние върху тях. Емпиричният анализ на дисертационния труд е посветен на факторите, които оказват влияние върху динамиката на необслужваните кредити в българския банков сектор. Тя се определя от съвкупното влияние на банкови, макроикономически и регулаторни показатели. През периода 2010-2023 г. българската банкова система успява значително да редуцира нивата на необслужвани кредити в балансите на търговските банки. Извършеният в дисертационния труд анализ на усъвършенстваните банкови регулации с цел справяне с икономическите и финансови рискове в контекста на кризата от 2007-2009 г., потвърждава хипотезата, че ефективното управление на кредитния риск оказва съществено влияние върху обема на необслужваните и реструктурирани кредити.

Два са основните въпроси, на които се търси отговор чрез емпиричен анализ в дисертационния труд. Първо, има ли връзка между дела на необслужваните кредити и икономическия растеж в България и ако има каква е тя. И второ, каква е динамиката на необслужваните кредити в българския банков сектор и кои са макроикономическите фактори, които оказват влияние върху нея. За целта се използват еднофакторен и многофакторен регресионен анализ.

Еднофакторният регресионен анализ доказва съществуването на връзка между необслужваните кредити и икономическото развитие в България, като потвърждава работната хипотеза, че техният висок относителен дял води до намаляване на икономическия растеж.

Многофакторният регресионен анализ и графичният анализ потвърждават работната хипотеза, че динамиката на относителния дял на необслужваните кредити в българския банков сектор зависи от конкретни макроикономически променливи. Като такива са идентифицирани ръстът на кредитирането, темпът на растеж на реалния БВП, инфлацията, лихвения процент, безработицата, паричния доход и индекса на цените на жилищата. Обобщените резултати показват, че в България:

- относителният дял на необслужваните кредити влияе отрицателно върху темпа на прираст на БВП;
- темпът на прираст на кредитирането влияе в посока на намаляване на относителния дял на необслужваните кредити и при трите групи изследвани кредити – необслужвани кредити на нефинансовите предприятия, необслужвани потребителски кредити и необслужвани ипотечни кредити;
- реалният ръст на БВП влияе в посока на намаляване на относителния дял на необслужваните кредити само при кредитите на нефинансовите предприятия;
- инфлацията намалява относителния дял на необслужваните кредити при кредитите на нефинансовите предприятия и при потребителските кредити на домакинствата;
- намаляването на лихвените проценти по кредитите в резултат на парична експанзия намалява относителния дял на необслужваните кредити поради намаляване на лихвените разходи;
- по-високите нива на безработица увеличават относителния дял на необслужваните потребителски и ипотечни кредити на домакинствата;
- при нарастващи цени на жилищата относителният дял на необслужваните ипотечни кредити на домакинствата намалява, тъй като влиянието на индекса на цените на жилища върху лошите ипотечни заеми е отрицателно и статистически значимо.

По-строгите банкови регулации увеличават цената на капитала, оскъпяват кредитирането и поставят в неравностойно положение по-слабо развитите икономики. Колкото по-висок е рискът, толкова по-голяма е необходимостта от покриването му с допълнителен собствен капитал и поради тази причина кредитните институции нямат полза от поемане на твърде големи рискове при кредитиране. От една страна регулаторните изисквания към банковия капитал целят да подобрят устойчивостта на кредитните институции, но от друга те ги насърчават да прехвърлят най-рисковите си активи към небанкови финансови институции от сенчестото банкиране с цел да освободят заделен за покритие на риска собствен капитал и да го използват за ново кредитиране.

Високите нива на необслужваните кредити могат да бъдат обяснени и със слабия икономически растеж. Друга причина за натрупването им може да се търси в наличието на структурни пречки за справянето с тях, като недостатъци на надзорната и регулаторна

рамка, на рамката на несъстоятелността или липсата на развити пазари на дълг. Всички тези пречки са взаимосвързани, поради което е необходим цялостен подход за подобряване на ситуацията.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В дисертационния труд се открояват следните приноси с научен и научно-приложен характер:

1. Систематизиране и обогатяване на научната литература относно предпоставките за възникване на необслужваните кредити и на показателите, които влияят върху динамиката на необслужваните кредити;
2. Систематизиране и представяне на еволюцията в регулаторната рамка по отношение на капиталовите изисквания за покритие на кредитния риск;
3. Разработване на авторови многофакторни регресионни модели за влиянието на макроикономическите показатели върху обема на необслужваните кредити в България;
4. Разработване на еднофакторен иконометричен модел за влиянието на необслужваните кредити върху икономическия растеж в България;
5. Задълбочен анализ на различните методи за предотвратяване на възникването на необслужваните кредити и механизмите за управление на активи с влошено качество.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В процеса на разработване на дисертационния труд са направени следните публикации:

1. Todorova, V., 2021. *Non-Performing Loans in Bulgaria and Alleviations for Debtors in Times of Covid-19 Pandemic*, Finance, Accounting and Business Analysis 3 (2), 2021, 131-148, достъпно на: <https://faba.bg/index.php/faba/article/view/98/46>
2. Тодорова, В., 2022. *Секюритизация на активи - същност и приложение, видове, предимства и недостатъци*, Седемнадесета международна научна конференция на младите учени "Икономиката на България и Европейския съюз: иновации и трансформация", 11 февруари 2022, УНСС
3. Todorova, V. 2024., *The impact of inflation and income growth on non-performing and restructured loans: the case of Bulgaria*, 9th Annual MRC Conference "INFLATION 2022 - CIRCUMSTANCES, CHALLENGES, IMPACT", Monetary Research Center, 2024, достъпно на: https://mrcenter.info/Doc/ConferencePapers/2023/Violeta%20Todorova%20-%20NPLs%20Restruct_loans%20%E0%20Inflation%E0Income%20growth_2.pdf
4. Тодорова, В., 2024. *Ролята на сенчестото банкиране за функционирането на финансовата система*, Деветнадесета Международна научна конференция на младите учени на тема "Икономиката на България и Европейския съюз: предизвикателства, конфликти, решения", 7-8 ноември 2024, УНСС (под печат)

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“ по научна специалност „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“ декларирам, че:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема „Необслужваните кредити – причини, последствия и възможни решения“ са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.

2. Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и подробно цитирани в библиографията.

Използвани източници в автореферата:

1. ДИРЕКТИВА 2013/36/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 26 юни 2013 година относно достъпа до осъществяването на дейност от кредитните институции относно пруденциалния надзор върху кредитните институции и инвестиционните посредници, за изменение на Директива 2002/87/ЕО и за отмяна на директиви 2006/48/ЕО и 2006/49/ЕО, достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0036&from=EN>
2. Насоки за управление на необслужвани и преструктурирани експозиции, ЕВА/GL/2018/06, 31.10.2018
3. Насоки относно практиките за управление на кредитния риск и отчитането на очакваните кредитни загуби на кредитните институции, ЕВА/GL/2017/06, 20/09/2017
4. РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2017/2402 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 12 декември 2017 година за определяне на обща рамка за секюритизациите и за създаване на специфична рамка за опростени, прозрачни и стандартизирани секюритизации, и за изменение на директиви 2009/65/ЕО, 2009/138/ЕО и 2011/61/ЕС и регламенти (ЕО) № 1060/2009 и (ЕС) № 648/2012
5. РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 575/2013 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 26 юни 2013 година относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници и за изменение на Регламент (ЕС) № 648/2012, достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0575&from=EN>
6. Регламент за изпълнение (ЕС) 2015/227 на Комисията от 9 януари 2015 година за изменение на Регламент за изпълнение (ЕС) № 680/2014 за определяне, в съответствие с Регламент (ЕС) № 575/2013 на Европейския парламент и на Съвета, на техническите стандарти за изпълнение по отношение на предоставянето на информация от институциите на надзорните органи текст от значение за ЕИП
7. Василева, В., 2018. *Банково потребителско кредитиране*: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен "доктор", УНСС, 2018
8. Георгиев, Г. 2012. *Управление на банковия риск.*, Изд. Център за евроинтеграция и култура при Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив, 2012, стр. 107
9. Европейска централна банка 2021. Какво представляват необслужваните кредити?, ЕСВ, 2021, достъпно на: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/banking-supervision-explained/html/npl.bg.html>
10. Казанджиева-Йорданова, И., 2017. *Доктрината "Too Big to Fail"*, Издателство „Изток-Запад, 2017, стр. 13
11. Миланова, Е., 2012. *Новата философия на Базел III*, списание „Диалог“ 1, 2012
12. Миланова, Е., 2018. *Надзор и управление на риска*, Издателски комплекс УНСС, 2018

13. Михайлова-Борисова, Г.; Ковачевич, М.; Колева, Д.; Панайотова, Е. и Кирилова, М., 2024. Икономическата активност и развитието на банковия сектор в Централна и Източна Европа в условията на съвременните кризисни процеси, Издателски комплекс – УНСС, 2024
14. Мишкин, Фр.. 2013. *Теория на парите, банковото дело и финансовите пазари*, Изд. „Изток-Запад“, 2014, стр. 257
15. Неновски, Н.; Колева, Д. и Чобанов, П., 2010. *Отражение на международната финансова и икономическа криза върху банковия сектор в България*, Год. 7, 2010, стр. 27-80
16. Площакков, И., 2018. Ролята на банките при избухването на последната финансова криза от 2008 г. - анализ на управлението на банковия риск, Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“, УНСС, 2018
17. Рафаилов, Д., 2011. *Провалите на агенциите за кредитен рейтинг по време на глобалната финансова криза – причини и възможни решения.*, „Икономически алтернативи“, бр. 1, 2011
18. Статева, Й.; Кирова, С., Вълков, П. и Иванов, Д., 2020. *Съвременни аспекти на регулирането на финансовите пазари*, Издателски комплекс – УНСС, София – 2020, стр. 29
19. Стефанова, П., 1993. *Кога може да се иска кредит?*, Финанси на фирмата, 6 (1993), стр. 25-27
20. Трифонова, В. и Трифонова, С., 2016. *Съвременната неконвенционална политика на ЕЦБ в контекста на финансовата криза*, сп. „Икономически и социални алтернативи“, бр. 4, 2016
21. Трифонова, С. и Кънева, А., 2016. *Развитие на банковата система в България през периода 2007 – 2015 г. Влияние на световните кризисни процеси*, Икономически и социални алтернативи, брой 2, 2016
22. Трифонова, С., 2015. *Управление на риска в банката*, Изд. Тракия М, 2015
23. Чобанов, П., 2012. *Неравновесията, рисковете и глобалната криза*, изд. Пропелер. 2012
24. Alessi, L., Bruno, B., Carletti, E., Neugebauer, K., 2020. *What drives bank coverage ratios: Evidence from Europe*, European Commission JRC Technical Report, RC Working Papers in Economics and Finance, 2019/14, European Union, 2020
25. Ari, A.; Ratnovski, L.; Chen, S.; 2020. *The dynamics of non-performing loans during banking crises: a new database*, European Central Bank, Working Paper Series: 2395
26. Armeanu, D.; Pascal, C.; Poanta, D.; Doia, C., 2015. *The credit impact on the economic growth*, Theoretical and Applied Economics, Volume XXII (2015), No. 1(602)
27. Ayiar, Sh. Et al., 2015. *A Strategy for Resolving Europe`s Problem Loans*, IMF Stuff Discussion Note, International monetary Fund, 2015
28. Ayiar, Sh. et al., 2015. *A Strategy for Resolving Europe`s Problem Loans*, IMF Stuff Discussion Note, International monetary Fund, 2015, достъпно на: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1519.pdf>

29. Beck, R.; Jakubik, P. and Piloitu, A.; 2013. *Non-Performing Loans: What Matters in Addition to the Economic Cycle?*, European Central Bank (ECB), Working Paper No. 1515
30. Ermolova, M., 2022. *Shadow Banking Under Capital Regulation and The Internal Ratings-Based Approach*, The 8th International Conference on Information Technology and Quantitative Management (ITQM 2020 & 2021), достъпно на: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050922000539>
31. Golitsis, P.; Fassas, A. and Lyutakova, A., 2019. *Credit Risk Determinants: Evidence from the Bulgarian Banking System*, Risk Market Journals Bulletin of Applied Economics, 2019, 6(1), стр. 41-64
32. Hacievliyagil, N., Eksi, I. H., 2019. *A Micro Based Study on Bank Credit and Economic Growth: Manufacturing Sub-sectors Analysis*, [South East European Journal of Economics and Business](#), June 2019, v. 14, iss. 1, стр. 72-91
33. Hudon, M., 2009. *Should Access to Credit Be a Right?*, Journal of Business Ethics, [Vol. 84, No. 1 \(Jan., 2009\)](#)
34. International Monetary Fund. 2019. "Financial Soundness Indicators Compilation Guide." International Monetary Fund, Washington, DC, стр. 192
35. Klein, N. 2013. *Non-Performing Loans in CESEE; Determinants and Impact on Macroeconomic Performance*. IMF Working Papers 13/72
36. Messai, A. S., & Jouini, F. (2013). *Micro and Macro Determinants of Non-performing Loans*. International Journal of Economics and Financial Issues, 3(4), 852–860
37. Mileris, R., 2014. *Macroeconomic factors of non-performing loans in commercial banks*, Economics. 2014, Vol. 93 Issue 1, стр. 22-39
38. Moroşan, G., Condratov, I., Sofian, A.T., 2017. *The credit influence on the economic growth in Romania.*, USV Annals of Economics & Public Administration. 2017, Vol. 17 Issue 1, стр. 118-128
39. Nobel Peace Prize, 2006. Muhammad Yunus, Facts, он-лайн, достъпно на: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2006/yunus/facts/>
40. [Rustom M Irani](#), [Rajkamal Iyer](#), [Ralf R Meisenzahl](#), [José-Luis Peydró](#), 2021. *The Rise of Shadow Banking: Evidence from Capital Regulation*, *The Review of Financial Studies*, Volume 34, Issue 5, May 2021, Pages 2181–2235, достъпно на: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhaa106>